

ยังอยู่ต่อไปอีก ๔๕ ปี สอนพวกเรา คำที่ใช้ในภาษาปฏิจจสมุปบาทนั้น ไม่ใช่ภาษาคนอย่างนี้เอง.

ถึงแม้ปฏิจจสมุปบาทในฝ่ายเกิดก็เหมือนกัน : อวิชชาเกิด สังขารเกิด วิญญาณเกิด นามรูปเกิดอย่างนี้ มันไม่ใช่เกิดอย่างภาษาคน เพราะพระพุทธเจ้าท่านตรัสยืนยันว่า เมื่อเวทนาเกิดเป็นนันทิ แล้วเกิดตัณหา อุปาทาน ภพชาติ; คนก็ไม่ได้ตายทางร่างกาย คนไม่ได้เกิดทางร่างกาย, คน ๆ นั้นก็ยังเป็นอย่างนั้น แต่ว่าในใจของเขานั้นมีเกิด มีดับ; มีตัวภพเกิด มีตัวภพดับ; ฉะนั้นคำว่านามรูปในกรณีนี้มันหมายถึง **นามรูปในภาษาธรรม**. นามรูปภาษาคน คือกายกับใจที่เราเมื่อก่อนอยู่ตลอดเวลา เรียกว่าเกิดแล้วตั้งอยู่ตลอดเวลา. นี่เป็นภาษาปุถุชนอย่างยิ่ง ว่าเกิดแล้วตั้งอยู่ตลอดเวลา. ภาษาปรมาต্মเพื่อ อภिरธรรมเพื่อ ก็ว่าเกิดถึยบอยู่ทุกขณะจิต. แต่ภาษาพระพุทธเจ้าที่เป็นภาษาธรรมแท้เกี่ยวกับเรื่องนั้นกล่าวว่า **เกิดอยู่ทุกที่ทุกห้วงอวกาศทางอายตนะ แล้วก็อวิชชาเป็นเจ้าเรือน** จนกว่าจะดับไปด้วยกันครั้งหนึ่ง ๆ. ^{๕๕} หนึ่งถ้าถือเอาโดยภาษาคนตลอดสายของปฏิจจสมุปบาทแล้ว ในสายหนึ่งนี้จะมีเกิด ๒ หน; เลยกกลายเป็นเรื่องที่เข้าใจไม่ได้; นั่นแหละทำให้ต้องอธิบายเป็น ๓ ภพ ๓ ชาติ ต่อไปจนเป็นสัสสตทิฏฐิ. นี่แหละภาษาคนกับภาษาธรรมต่างกันอย่างนี้.

ในตอนนี ผมจะพูดเรื่องที่เป็นตัวอย่างที่ดีที่สุด ที่มันแตกต่างกันเหลือประมาณ ระหว่างภาษาคนกับภาษาธรรม คือจะยกตัวอย่างด้วยคำว่า สัมภเวสี. เมื่อเรากรวดน้ำเราว่า : **ภุตตา วา สมภเวสี วา สหุเพ สหุตตา ภวนตุ สุขิตตตตาดังนี้เป็นต้น.** ^{๕๖} นี่หมายความว่า มีสัตว์อยู่ ๒ ประเภท : **สัตว์ ภุตตา คือสัตว์ที่เกิดแล้วหนึ่ง; สัมภเวสี คือสัตว์กำลังแสวงหาที่เกิดเพื่อจะเกิดหนึ่ง.** โดยทั่วไปในเมืองไทยหรือในประเทศไหนก็ตามเขาอธิบายอย่างนี้ ว่าที่เกิดแล้วเป็น ๆ เช่นพวกเราที่นั่งอยู่ได้ นี่เรียกว่า ภุตตา, คือเกิดแล้ว. ส่วนสัมภเวสีนั้นมันเป็นเพียงวิญญาณ ไม่มีร่างกายเที่ยวล่องลอยอยู่ในอากาศธาตุ เทียวหาที่เกิด; เป็นวิญญาณเที่ยวหาที่เกิด; นั่นเขาเรียกว่า สัมภเวสี.

คำอธิบายนี้เป็นภาษาคนธรรมดา, แล้วยังเป็นฝ่ายอนัตตด้วย คือไม่ใช่ฝ่ายพุทธ; เพราะฝ่ายพุทธไม่ได้ยืนยันว่ามีวิญญาณตัวตนอย่างนั้น เทียวลอยล่องเป็นตัวเป็นตนเที่ยวหาที่เกิดอย่างนั้น มีแต่ในพวกสัสสตทิฎฐิ; ในศาสนาพุทธไม่มี. สิ่งที่เราเรียกว่า “วิญญาณ” ต้องเป็นปัจจัยสมุปบันธรรมเสมอ : เกิด – ดับตามเหตุปัจจัยเฉพาะหน้าเสมอ. วิญญาณลอยล่องอย่างนั้นไม่มี; เพราะฉะนั้นสัมภเวสีอย่างภาษาคนของพวกนั้น ไม่ใช่สัมภเวสีในพุทธศาสนา. นี่ตามความเห็นของผม! สัมภเวสีในความหมายของพุทธศาสนานี้ มีความหมายในทางภาษาธรรม แตกต่างออกมาจากนั้นไม่เหมือนกันเลย : สัมภเวสี คือจิตของคนปุถุชนธรรมดา ในเวลาที่ยังไม่มีตัณหา อุปาทาน ยึดมั่นถือมั่น เป็นตัวเป็นตน.

นี่ถ้าฟังไม่ได้ไม่รู้เรื่องนะ : คือในวันหนึ่งๆ ตามปกติของคนเราเนี่ย บางเวลาเรามีตัณหา อุปาทาน ยึดมั่นเป็นตัวกูเป็นของกูขึ้นมา; แต่เวลาส่วนมากมันเฉยๆ นะ; เช่นคุณนั่งอยู่นั่นไม่มีตัณหาหรือ, เพราะไม่ได้มีตัณหาอุปาทานอะไร : นั่งอยู่ตามปกติ ใจคอยตามปกติ จิตว่างตามปกติ นั่งฟังผมพูด; แต่บางเวลาคุณมีตัณหา อุปาทาน ที่เดือดจัดจนเกิดทุกข์. มันมีอยู่ ๒ อย่าง อย่างนี้ : **ในเวลาใดเกิดตัณหา อุปาทาน เป็นตัวกูเราๆ ร้อนๆ อยู่ นั่นแหละเป็น “ภูคา” คือเกิดแล้ว; ซึ่งเวลาปกติมันเป็นสัมภเวสี รอนกว่าเมื่อไรจะมีการเกิด,** เตรียมพร้อมที่จะเกิด. นี่แหละสัตว์ทั้งสองพวกนี้ ควรกวตนาอุทิศให้มัน : เมื่อเกิดอยู่ก็เฝ้า ส่วนที่ไม่ได้เกิดอยู่ก็ไม่ได้รู้อะไร.

ถ้าพูดภาษาอภิธรรมกันหน่อยก็ว่า จิตที่มันมีได้อยู่ในภวังค์ คือว่าตื่นจากภวังค์ มีอาวชชะนบ้าง แต่ไม่ถึงกับเป็นตัวกู-ของกู; เป็นจิตธรรมดาไม่มีกระแสแห่งปัจจัยสมุปบาท, เป็นจิตที่ว่างอยู่เองตามธรรมชาติ ตามธรรมดา ในชีวิตคนธรรมดาสามัญทั่วไปนี้ คือ **สัมภเวสี.** นี่หมายความว่า **เมื่อคนมีความรู้สึกนึกคิด อยู่ตามธรรมดาไม่เกิดกิเลสตัณหา เป็นตัวกู-ของกู นั่นแหละเป็นสัมภเวสี.** คุณก็สัมภเวสี ใครก็สัมภเวสี ก็มันรอว่าเมื่อไรจะเกิดตัวกู-ของกู : เป็นสัมภเวสี ที่น่าสงสาร คือพร้อมที่จะเกิดตัวกู-ของกูเมื่อไรก็ได้.

ที่นี้พอได้อารมณ์สพเหมาะผลสติดไป มีวิชาครอบงำ เกิดเป็นตัวกู—
ของกูขึ้นมา นเป็นภุตาก็น่าสงสารอย่างยิ่งขึ้นไปอีก; ควรได้รับความเมตตาปราณี
กรวดนาอุทิศให้มันทั้งภุตาสัมภเวสี แต่ว่าเมื่อมันมีตัวกู—ของกูจัดขึ้น มาเป็นภุตา
เดี๋ยวมันก็หมดฤทธิ์ เช่นมันโกรธหรือมันรักขึ้นมา เดี่ยวไม่ถึงชั่วโม่งมันก็หมดฤทธิ์
แล้วภุตาดายไปอีก กลายเป็นสัมภเวสีอีก; แล้วสัมภเวสีรอเวลาอยู่อย่างนั้น เดี่ยว
ก็มีภุตา ตัวกู—ของกูขึ้นมาอีก ด้วยรักบ้าง ด้วยโกรธบ้าง ด้วยเกลียดบ้าง ด้วยกลัว
บ้าง ด้วยอะไร ๆ ที่เป็นปัจจัยสมุปปาทขึ้นมาทีหนึ่ง ก็เป็นภุตาทหนึ่ง แล้วประเดี๋ยว
เหตุปัจจัยของภุตานั้น เสร็จสลายดับตายลงไป มันก็ไปเป็นสัมภเวสีอีก.

นี่ผมยืนยันว่าสัมภเวสีอย่างนี้ มันเป็นเรื่องที่ใช้ประโยชน์ได้ ปฏิบัติได้
ควบคุมได้ อะไร ๆ ได้ แล้วก็ประโยชน์; มันต่างกันกับสัมภเวสีที่เขาพูดว่า พอคน
ตายเอาร่างใส่โลงแล้ว วิญญาณเที่ยวล่องลอยหาที่เกิดนั้น เป็นสัมภเวสี. ผมไม่
ถือว่าอย่างนั้นเป็นสัมภเวสี; แล้วก็เกี่ยวข้องกับ เพราะมันไม่มีประโยชน์อะไร
แล้วก็มองเห็นไม่ได้ เข้าใจไม่ได้ ต้องเชื่อตามคนอื่น; แล้วยังแถมเป็นสัมภเวสี-
สัสสตทิฏฐิอีกด้วย.

ที่นี้บาลีที่จะช่วยรับสมอ้าง ในความคิดเห็นอันแหวกแนว ของผมอย่างนี้
มันมี คือพระบาลีเรื่องอาหาร ๔ ในสูตรที่ ๓-๔ มหาวิคค์, อภิสมยสังยุตต์
(๑๖/๑๑๘/๒๔๐). พระพุทธเจ้าตรัสอาหาร ๔ คือกวฬิงการาหาร ผัสสาหาร
มโนสัณญเจตนาหาร วิญญาณาหาร คุณเรียนนักรธรรมโทกัณมาแล้ว คุณก็จำได้แม่น
อยู่แล้วว่าอาหาร ๔ นั้นคืออะไร แล้วอาหาร ๔ นี้พระพุทธเจ้าตรัสว่า *ภุตานิ สตฺตานิ
จิตฺติยา เพื่อความคงอยู่ได้แห่งสัตว์ที่เกิดขึ้นแล้ว คือบุคคลตัว; สมภเวสึนํ สตฺตานิ
อนุคฺคหยา เพื่อความอนุเคราะห์แก่สัตว์ซึ่งเป็นสัมภเวสี.*

อาหารทั้งสี่นี้ ทรงอธิบายพร้อมทั้งอุปมา อันแสดงให้เห็นว่า เป็นเรื่องใน
ชีวิตประจำวันของคนเป็น ๆ ในวันหนึ่ง ๆ ทั้ง ๔ อาหาร; ดังนั้นสัตว์ทั้งสองชนิดนี้
ก็คือคนเราในวันหนึ่ง ๆ. อาหาร ๔ นี้ ทำหน้าที่อนุเคราะห์เท่านั้นเอง แก่พวก

หลักปฏิบัติ ดับทุกข์ โดยอย่าให้กระแสปัจจัยสมุปบาทเกิดได้

๓๕๗

สัมภเวสี; แต่ว่าทำหน้าที่ที่จำเป็นอย่างยิ่ง คือเป็นที่ตั้งที่รองรับภูตาสัตว์ที่เกิดขึ้นแล้ว; มันไม่เหมือนกันอย่างนี้.

ตัวอย่างนี้ชักมาเพื่อให้เข้าใจว่า แม้แต่คำว่า สัมภเวสี กับคำว่า ภูตา ก็ยังมีความหมายเป็น ๒ แบบ : แบบภาษาคนแบบหนึ่ง; แบบภาษาธรรมแบบหนึ่ง; และแบบซึ่งจะใช้เป็นประโยชน์ได้ในการศึกษาธรรมและปฏิบัติธรรม และอยู่ในอำนาจที่เราควบคุมได้ เกี่ยวข้องได้ อะไรได้นี้ มันต้องอธิบายในแบบภาษาธรรม. ดูนั่นออกจะประหลาด ซึ่งทุกคน ตามปกติยังไม่มีกิเลสเกิดขึ้น เป็นสัมภเวสี พอกิเลสเกิดขึ้นค้นหา อุปาทานก็กลายเป็นภูตสัตว์ไป; ฉะนั้นคนที่ยังไม่สิ้นภพสันชาติ คนเดียวกันนั้นแหละ เดี่ยวเป็นสัมภเวสี เดี่ยวเป็นภูตสัตว์ เดี่ยวเป็นสัมภเวสี เดี่ยวเป็นภูตสัตว์.

ทีนี้เราต้องการจะระงับเสียทั้งภูตสัตว์และสัมภเวสี ก็ต้องอาศัยการปฏิบัติที่ถูกต้องตามหลักของปัจจัยสมุปบาท : อย่าให้มีตัวตน อย่าให้มีตัวเกิดอย่างเต็มรูป หรือว่าเกิดชนิดที่รอเวลาอย่างสัมภเวสีนั้นด้วย; หมายความว่า อย่าเป็นทั้งสัมภเวสี อย่าเป็นทั้งภูตสัตว์ ก็เพื่อจะกำจัดอาหารทั้ง ๕ ให้หมดไป อย่าให้ความหมาย อย่าให้อาหารทั้ง ๕ ประดุจดังได้; นี่คือความรู้เรื่องปัจจัยสมุปบาทให้ประโยชน์อย่างนี้. นี่ภาษาคคนกับภาษาธรรมที่เกี่ยวกับคำว่าสัมภเวสี.

ทีนี้ไหน ๆ ก็พูดแล้วไม่กลัวเสียเวลาแล้ว พูดกันไปเรื่อยดีกว่า : จะยกตัวอย่างภาษาธรรมอีกสักคำหนึ่ง คือ คำว่าทุกข์.

ความทุกข์นี้มีอยู่หลายระดับ : ในภาษาธรรมชั้นสูงสุด ก็คือคำว่าทุกข์ ในปัจจัยสมุปบาทนั้นแหละ. ในบาลีปัจจัยสมุปบาทมีคำว่าทุกข์, มีการเกิดขึ้นแห่งทุกข์, การดับลงแห่งทุกข์, ซึ่งเป็นปัจจัยสมุปบาทฝ่ายสมุทยวารและฝ่ายนิโรธวาร. คำว่าทุกข์ในกรณีนี้ไม่เหมือนใครอื่น : มีความหมายใช้เฉพาะแต่ในเรื่องปัจจัยสมุปบาท เพราะมันผิดจากที่อื่นเขา. ปัจจัยสมุปบาทฝ่ายสมุทยวาร คือฝ่ายเกิดขึ้นนั้น ก็คืออวิชชาให้เกิดสังขาร สังขารให้เกิดวิญญาณ ไปจนถึงเกิดทุกข์นั้น นี้เรียกว่า ปัจจัยสมุปบาทฝ่ายสมุทยวาร.

ปฏิจสมเด็จพระบาททั้งสายส่วนนี้บัญญัติไว้เป็นมิจนาปฏิปทา ไปดูในบาลีสสูตร ที่ ๓ พุทธวรรค นิทาน. ส. ๑๖/๕/๒๐. มิจนาปฏิปทาคืออะไร? มิจนาปฏิปทา คือ ปฏิจสมเด็จพระบาทฝ่ายสมุทธารเกิดขึ้นเป็นทุกข์. แล้วสัมมาปฏิปทา ความถูกต้อง คืออะไร? ก็คือปฏิจสมเด็จพระบาทฝ่ายนิโรธวรรคดับลงจนหมดทุกข์; เรียกว่าสัมมาปฏิปทา คือฝ่ายความถูกต้อง. ฝ่ายที่เกิดขึ้น ๆ นั้นเป็นมิจจิตตะ คือฝ่ายผิด.

คำว่า “ทุกข์” ในฝ่ายสมุทธารก็มีการเกิดขึ้นแห่งทุกข์; ฝ่ายนิโรธวรรคก็มีการดับลงแห่งทุกข์. คำว่าทุกข์ในกรณีนี้ไม่เหมือนใคร เพราะมันหมายเอาเฉพาะการเป็นทุกข์ ที่มีอุปาทานยึดถือแล้วเป็นทุกข์ เพราะฉะนั้น **บุญก็เป็นทุกข์ บาปก็เป็นทุกข์ อเนญชาก็เป็นทุกข์**; อย่างที่จำแนกไว้ว่าปัญญากิสังขาร, อปัญญากิสังขาร, อเนญชากิสังขาร.

คำว่า “สังขาร” ของปฏิจสมเด็จพระบาทนั้น มันเป็นที่ตั้งของทุกข์ทั้งนั้นเลย เพราะสังขารคำนี้เป็นคำที่หมายถึงปัจจัยที่ส่งไปถึงความทุกข์. **ปัญญากิสังขาร** จึงเป็นไปเพื่อทุกข์; แต่ชาวบ้านไม่เข้าใจอย่างนั้น; เขาเข้าใจว่าบุญแล้วก็ต้องเป็นเรื่องสุข. นี่เป็นพวกปัญญากิสังขารที่ปรุงแต่งบุญ ทำให้ได้บุญขึ้นมา. ส่วน **อปัญญากิสังขาร** ปรุงแต่งบาปได้บาปขึ้นมา. **อเนญชากิสังขาร** ปรุงแต่งภาวะไม่หวั่นไหว ได้ความไม่หวั่นไหวขึ้นมา. ทั้ง ๓ อย่างนี้ยังเป็นทุกข์ เพราะว่ามันเป็นที่ตั้งของอุปาทาน : อุปาทาน ยึดครองบุญ ยึดครองบาป ยึดครองอเนญชา ทั้ง ๓ อย่างจึงเป็นทุกข์หมด เพราะฉะนั้นคำว่าทุกข์ ในปฏิจสมเด็จพระบาทมีความหมายเป็นพิเศษกว่าความทุกข์ในท่อน.

บาปนั้นเป็นมิจจิตตะ เป็นทุกข์ง่ายแล้ว; แต่ว่า **บุญหรืออเนญชาก็ยังเป็นทุกข์** และเป็นมิจจิตตะอยู่นั่นแหละ; แม้ว่าจะเป็นบุญหรืออเนญชา ก็ยังเป็นมิจจิตตะ เพราะว่ามันกำลังเป็นที่ตั้งแห่งอุปาทาน. สำหรับอเนญชานั้นที่จริงมันก็เอียงไปในทางเป็นบุญ แต่เขาไม่เรียกว่าบุญ เรียกเป็นความไม่หวั่นไหว ไม่กระตุกกระตักไปตามบาปและบุญ แต่ยังมีตัวกู.

พวกอเนญชานก็คือ ที่ชอบเรียกกันว่า “พรหม” ทั้งหลาย. พวกนี้ยังมีตัวกู ไม่ติดบาปติดบุญอะไร แต่มีตัวกู; ถึงแม้จะไม่หวั่นไหว มีจิตไม่หวั่นไหว ในฌานในสมาบัติอยู่แล้ว ก็ยังเป็นที่ตั้งแห่งอุปาทาน เพราะมีตัวกู : มือเนญชาของกู มันก็เป็นทุกข์. ฉะนั้นจึงขอให้ถือว่า คำว่าบุญ หรือคำว่าทุกข์ นั้นมันสนกันหมดเลย.

ชาวบ้านพูดว่าบุญ แล้วก็ต้องเป็นสุขและดี แต่ภาษาปัจจัยสมุปบาท แล้วเป็นทุกข์ เหมือนกันหมด : บุญก็เป็นทุกข์ ตักก็เป็นทุกข์ กุศลก็เป็นทุกข์ เพราะว่าถูกปรุงขึ้นมา แล้วก็ปรุงต่อไป เพราะฉะนั้นจึงจัดเป็นปัจจัยสมุปบันธรรมที่จะต้องเป็นทุกข์. ถ้าเรามองเห็น เข้าใจจนยอมรับว่า ภาษาคนกับภาษาธรรมชาติตรงกันข้ามกันอย่างนี้; แล้วเลือกเอาภาษาธรรมใช้กับปัจจัยสมุปบาทแล้ว ก็จะทำให้ปัจจัยสมุปบาทได้ง่ายเข้า.

ข้อ ๒. ที่นี้ก็มาถึงตอนที่มันยาก เข้าใจยากอยู่นิดหน่อย ว่าเรื่องปัจจัยสมุปบาทนี้ มันจำกัดความไวเฉพาะแค่ในขอบเขต ของการยึดมั่นถือมั่นเท่านั้น : มิได้หมายความว่า ถ้ามีชีวิตจิตใจมีความรู้สึกนึกคิดได้แล้ว จะเป็นปัจจัยสมุปบาทไปหมด เพราะฉะนั้นกฎเกณฑ์ของปัจจัยสมุปบาท ไม่ใช่ใช้แก่เด็กในครรภ์.

เพื่อจำง่ายก็พูดอย่างนี้ดีกว่า ว่าหลักเกณฑ์เรื่องปัจจัยสมุปบาทนี้ เราไม่ใช้แก่เด็กในครรภ์ เพราะเด็กในครรภ์ยังไม่มีความรู้สึกชัดเจนถึงกับจะมีอวิชชา ตัณหา อุปาทานได้. มีพระบาลีที่กล่าวเกี่ยวแก่การเกิดของเด็ก จนกว่าจะเกิดปัจจัยสมุปบาท คือบาลีมหาตณหาสังขยสูตร มุลปณณาสกัมมัชฌิมนิกาย (๑๒/๔๘๗/๔๕๒); ให้คำอธิบายความข้อนี้ไว้ชัดเจนที่สุด พระพุทธเจ้าตรัสว่า : ชีวิตคนมันตั้งต้นขึ้นมาอย่างไร.

ตรัสว่าเมื่อบิดามารดาอยู่ร่วมกัน แล้วมารดาก็มีระดูแล้ว แล้วมีคันธัพพะก็เข้าไปตั้งอยู่เฉพาะ สัตว์จึงจะเกิด. ถ้าบิดามารดาไม่อยู่ร่วมกัน มันก็ไม่มีโอกาสจะเกิด; บิดามารดาอยู่ร่วมกัน แต่มารดาไม่มีระดูแล้ว มันก็ไม่มีทางจะเกิด; หรือว่าอยู่

ร่วมกันมีระดูแล้ว แต่ถ้าคันธัพพะไม่เข้าไปตั้งอยู่เฉพาะ มันก็ไม่เกิดเหมือนกัน ; มันต้องประกอบด้วยองค์ ๓ : บิดามารดาอยู่ร่วมกัน มารดามีระดูแล้ว แล้วก็คันธัพพะซึ่งไม่รู้ว่าจะแปลว่าอะไร เป็นภาษาไทย ก็เข้าไปตั้งอยู่เฉพาะ. ถ้าพูดอย่างวิชาวสมัยนี้กว่า คันธัพพะนี้หมายถึงเชื้อของฝ่ายบิดา แล้วมันก็ไปตั้งอยู่เฉพาะในไข่ของมารดา; ต้องมีอย่างนั้นมันจึงจะเกิดสัตว์ขึ้นมาได้. ถ้าบิดามารดาอยู่ร่วมกันและมารดาก็มีระดูแล้ว แต่ว่าคันธัพพะ ไม่เข้าไปตั้งอยู่เฉพาะ มันก็เกิดไม่ได้ คือว่าเชื้อบิดาไม่ได้ผสมในไข่ฝ่ายมารดา มันก็เกิดไม่ได้ เพราะฉะนั้นจึงว่าต้องครบทั้ง ๓ อย่าง แล้วมันก็ตั้งครรภ์ขึ้นมาได้.

นี่ พอครรภัก ๙ เดือนบ้าง ๑๐ เดือนบ้าง แล้วมารดาก็คลอดบุตร; มารดาคลอดบุตรออกมาแล้ว โตเป็นเด็กทารกแล้ว เล่นของเล่น เล่นทราย เล่นดิน อย่างเด็กเล่น, นี่ก็ยังเฉยอยู่; จนกระทั่งเด็กที่เป็นขนาดกุมารแล้วนี้ ได้รับการบำเรอทางรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส แล้วเกิดความอินทรีย์ร้าย; **นี่แหละปฏิภังคสมุปปาท จึงจะเกิดขึ้น.**

ปฏิภังคสมุปปาทไม่อาจจะตั้งต้นแก่เด็กในครรภ์ ไม่อาจจะตั้งต้นแก่เด็กที่ยังเล็กเกินไป ปฏิภังคสมุปปาทจะตั้งต้นได้เฉพาะเด็กที่เริ่มมีความรู้สึกรู้จักในทางยึดมั่น ถ่อมมั่น ฉะนั้นจึงมีบาลีเขียนไว้ชัด เป็นพระพุทธรภาษิตตรัสไว้ชัดว่า : **โส (กุมาร) จกขุนา รูปํ ทิสฺวา ปิยรูปํ รูปํ สารชฺชติ,** กุมารนั้นครั้นเห็นรูปด้วยจักขุแล้ว ย่อมมีความกำหนดในรูปอันเป็นที่รัก; **อปปิยรูปํ รูปํ พยาปชฺชติ,** ย่อมมีความขัดเคืองในรูปอันไม่เป็นที่รัก; **อนุปญฺจิตกายนสฺส จ วิหริ,** เขายู่ด้วยกายสดีที่ไม่ได้เข้าไปตั้งไว้ คือไม่มีสดี; **ปริตฺตเจตโส** มีจิตเบาคือปราศจากความรู้ ปราศจากวิชา เต็มไปด้วยอกุศล; **ทณฺเฏ เจโตวิมุตฺติํ ปณฺณาวิมุตฺติํ ยถาภูตํ นปฺปชานาติ.** เขาไม่รู้จักเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติตามที่แท้จริง; **ยตฺถอสฺส เต ปาปกา อกฺกุสลา ธมฺมา อปริเสทานิรุณฺณติ,** ชนิดที่รู้แล้ว บาปอกุศลธรรมทั้งปวงจะดับไปไม่มีเหลือ.

นี่ฟังดูให้ดี ผมจะทบทวนเฉพาะแต่ภาษาไทย เอาใจความอีกครั้งหนึ่งว่า เด็กอยู่ในครรภ์ ครบกำหนดคลอดออกมา; ยังเล็กอยู่ เล่นดิน เล่นทรายไปตามเรื่อง

จนกว่าจะถึงระยะหนึ่ง ซึ่งเด็กนั้นได้รับการเกี่ยวข้องกับกามคุณ ๕ คือ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส; เมื่อเห็นรูปที่น่ารักกริกรหรือกำหนด, เมื่อเห็นรูปที่ไม่น่ารักก็ขัดเคือง; เขาอยู่ด้วยจิตใจที่ปราศจากสติที่ตั้งไว้ดีแล้ว, หมายความว่าไม่มีความรู้เรื่องนี้จะตงสติไว้อย่างไร มีแต่อวิชชา มีจิตใจที่เบาหวิวไปตามอารมณ์ที่มากระทบ.

ที่แปลกประหลาดอย่างยิ่งตรงนี้ ก็มีว่า : **กุมารนั้นไม่รู้เจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ ตามที่เป็นจริง ขบคิดจะคบบาปอกุศลทั้งหลายได้; นัมนานาหวั; แต่**ว่ามันจริงที่สุด คือเด็กกุมารนั้นไม่เคยรู้เรื่อง เจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ คือวิธีที่จะทำจิตให้ว่าง, ให้ปล่อยวางจากกิเลสจากอารมณ์; มันไม่รู้อะไรในเรื่องนี้เลย, แปลว่าเด็กนั้นไม่รู้เรื่องวิมุตติเลย; แล้วก็ไม่มีสติด้วย.

ที่เด็กนั้นมันถึงพร้อมอยู่ด้วยอนุโรธะและวิโรธะ คือยินดี ยินร้าย กลับไปกลับมาอยู่อย่างนี้; ได้ส่วยเวทนา อันเป็นสุขบ้าง อันเป็นทุกข์บ้าง เป็นอทุกขมสุขบ้าง; เด็กนั้นก็ยินดีเพลิดเพลินกล่าวสรรเสริญ **มัวหมกอยู่ในเวทนานั้น; เมื่อเป็นเช่นนั้น นันทีย่อมเกิดขึ้นแก่กุมารนั้น.** นันทิใดในเวทนาทั้งหลาย; นั่นคืออุปาทาน. เพราะมีอุปาทานจึงมีภพ, เพราะมีภพจึงมีชาติ, เพราะมีชาติจึงมีชราและมรณะ.

นี่เรื่องของเด็กเล็กๆ ตั้งอยู่ในครรภ์ในท้องแม่ คลอดออกมายังไม่รู้เรื่อง ยังไม่เกี่ยวกับปัจจัยสมุปบาท; จนกว่าจะได้เกี่ยวข้องกับกามคุณ ๕ แล้ว รู้จักยินดี ยินร้าย และในใจไม่มีปัญญา ไม่มีวิชา ไม่มีความรู้เรื่องวิมุตติ คือความหลุดพ้นจากความทุกข์ และสติที่ตั้งไว้ไม่เป็น, เพราะไม่รู้เรื่อง.

ที่นี้ได้ส่วยเวทนาจากเบญจกามคุณนั้น สุขบ้างทุกข์บ้างอทุกขมสุขบ้าง แล้วมันก็ **อกิณนุทติ** – เพลิดเพลินอย่างยิ่ง, **อกิวัตติ** – ออกปากสรรเสริญชมเชยอยู่ว่าดีไฉย อร่อยไฉย, นี่คืออภิวตติ; แล้วก็ **อชโณสย ตัญญุติ** – มัวเมาหมกมุ่นจมอยู่ในรสของเวทนานั้น. เมื่อเป็นอยู่อย่างนั้น สิ่งที่เรียกว่านันทิ ก็เกิดขึ้นในจิตของเด็กนั้น : เมื่อเห็นรูปที่น่ารักก็กำหนด, เห็นรูปไม่น่ารักแล้วขัดเคือง; อย่างนี้

คือ นันทิเกิดขึ้น; นันทินั้นคืออุปาทาน. นี่แหละคือการตั้งต้นของปฏิจสุมุปปาทที่ตรงน. เพราะฉะนั้นในกรณีของปฏิจสุมุปปาทนี้ เด็กต้องโตขนาดที่รู้ความหมายของเบญจกามคุณ; แล้วจิตธรรมดาสามัญของเด็กนั้น ประกอบอยู่ด้วยอวิชชา คือไม่มีความรู้เรื่องวิมุตติ.

นี่การที่จะเกิดปฏิจสุมุปปาทขึ้นมาได้ ต้องประกอบด้วยองค์อย่างนี้ว่า : เด็กต้องโตพอที่จะรู้เรื่องเบญจกามคุณ; และก็ไม่มีความรู้เรื่องธรรมะหรือเรื่องวิชา; เมื่อได้ส่วยเวทนาใด แล้วก็มีอาการเพิลิตเพลินอย่างยิ่ง ชมเชยอย่างยิ่ง มัวหมกมัวเมาอย่างยิ่ง; ตัวนั้นคือนันทิ. นันทินั้นคืออุปาทาน นี่แหละปฏิจสุมุปปาทตั้งต้นอย่างนี้. เด็กโตมากแล้ว ถึงแม้จะไม่ถึงขนาดที่จะแต่งงาน ก็มีอาการอย่างนี้ได้. **เด็กเริ่มรู้เรื่องอารมณ์ทางเบญจกามคุณแล้ว ปฏิจสุมุปปาทจึงจะเริ่มตั้งต้นลงไปในเด็กนั้นได้.**

นี่เราเคยเข้าใจผิดไขว่ ๆ เชว ๆ กันอยู่มากเกี่ยวกับเรื่องนี้. เดี่ยวนี้ก็พบพระพุทธรูปที่แสดงไว้ชัดอย่างนี้. เด็กนี้มีภพ มีชาติ : เด็กตัวน้อย ๆ นี้มีภพมีชาติขึ้นมาใหม่ มันก็ไม่ใช่ภพชาติที่ออกมาจากท้องแม่ แล้วเด็กตัวน้อย ๆ นี้ **จะมีภพชาติเรื่อย ๆ ไป ทุกคราวที่ประสบอารมณ์ทางกามคุณห้า** ดังที่กล่าวมาแล้วนั้นทุกวัน ๆ ทุกเดือน ทุกปี จนไม่ว่า ก็ภพ ก็ชาติ ไม่ต้องตายเข้าโลงก็มีภพมีชาติใหม่อยู่ทุกวัน. **ร่างกายไม่ต้องตายก็มีภพมีชาติอยู่เรื่อยไปอย่างนี้.** นี่เป็นเรื่องของปฏิจสุมุปปาท; เป็นกระแสของปฏิจสุมุปปาทในกุมารน้อยที่เพิ่งเกิดนั้น.

สรุปใจความได้สั้น ๆ นิดเดียวว่า **ปฏิจสุมุปปาทเกิดเพราะมีความยินดี** **อินร้าย, และไม่มีสติ, เพราะไม่รู้ว่าจะคิดอย่างไร, แล้วก็ไม่รู้สิ่งที่จะคับทุกข์** **คือวิมุตติเลย;** จิตใจต้องมีอาการอย่างนี้จึงจะมีปฏิจสุมุปปาท แล้วมีในชาตินี้เอง **หน เคยวน** ติดต่อกันไป ๆ จนกว่าจะตายไม่รู้ว่ามีภพ ก็สลาย ก็ร้อยรอบ พันรอบของปฏิจสุมุปปาท; ฉะนั้นการอธิบายปฏิจสุมุปปาทรอบเดียวคร่อมตั้ง ๓ ชาติ **นี้ผมเห็นว่าผิดแน่.**

ข้อ ๓. ที่นี้มาถึงตอนที่สำคัญที่สุดว่า **ความเกิดขึ้นแห่งปัจจัยสมุปบาท** **ตลอดทั้งสายนี้ มันเร็วขนาดที่เรากำหนดไม่ได้**; เรียกว่าสายฟ้าแลบดีกว่า ฟาแลบ แล็บอย่างนี้ เราจะเห็นว่าฟ้าแลบแล็บเดียวเท่านั้น. ในนั้นจะมีอะไรเป็นลำดับๆ อยู่ตั้งแต่ ๑๑ - ๑๒ ลำดับ อย่างที่เราไม่รู้. เช่น พอเราโกรธเป็นทุกข์ขึ้นมา แวบเดียวเท่านั้นเราก็โกรธและเป็นทุกข์เสร็จแล้ว : เราไม่รู้ **ในแวบเดียววนนั้น** มีตั้งแต่ ๑๑ ระยะเวลา : ตั้งแต่วิชา สังขาร วิญญาณ นามรูป อายตนะ ผัสสะ เวทนา ตัณหา อุปาทาน ภพชาติ ตั้งแต่ ๑๑ ระยะเวลาในแวบเดียววนนี้. เรากระทบอารมณ์ทางตาเป็นต้น แวบเดียว เป็นความรักหรือความโกรธอะไรเสร็จแล้ว เรียกว่าสายฟ้าแลบ. แต่ในสายฟ้าแลบนั้น แบ่งออกเป็น ๑๑ ตอนได้ มันจึงจะเป็นปัจจัยสมุปบาท.

มีพระพุทธานุญาตแสดงเรื่องโลกอย่างที่ว่า เมื่อตะกัณว่า โลก, เหตุให้เกิดโลก, ความดับของโลก, ทางให้ถึงความดับของโลก, มีอยู่ในกายเป็นๆ ที่ยาววาหนึ่ง. ในโลกสูตร, โยคักเขมิวัคค์, สฬายตนสังยุตต์ พระพุทธเจ้าท่านตรัสการเกิดขึ้นแห่งโลก และความดับลงแห่งโลก โดยนัยแห่งปัจจัยสมุปบาทว่า :

“ภิกษุทั้งหลาย, ความเกิดขึ้นแห่งโลกเป็นไฉน? อาศัยจักขุและรูปเกิดจักขุวิญญาณ; ประชุมพร้อมแห่งธรรมทั้ง ๓ นั้นคือ ผัสสะ; เพราะผัสสะเป็นปัจจัยจึงมีเวทนา; เพราะเวทนาเป็นปัจจัยจึงมีตัณหา; เพราะตัณหาเป็นปัจจัยจึงมีอุปาทาน; เพราะอุปาทานเป็นปัจจัยจึงมีภพ; เพราะภพเป็นปัจจัยจึงมีชาติ; เพราะชาติเป็นปัจจัย จึงมีชรามรณะ โสกะปริเหวะ ทุกขโทมนัสอุปายาส; ภิกษุทั้งหลาย นี่แลความเกิดขึ้นแห่งโลก”.

การเกิดแห่งปัจจัยสมุปบาทอย่างที่ว่าติดกันอยู่ทั่วไปนี้ พระพุทธเจ้าตรัสว่านี่แหละคือการเกิดขึ้นแห่งโลก. การเกิดขึ้นแห่งทุกข์นั้น ก็คือการเกิดขึ้นแห่งโลก : แล้วก็เพ็งมีเมื่ออายตนะภายใน อายตนะภายนอกกระทบกัน เกิดวิญญาณขึ้น.

ที่นี้มันยากลำบากตรงที่ว่า ตั้งแต่วิชาปรุงแต่งสังขาร วิญญาณ นามรูปอายตนะนี้ เราแยกไม่เป็น ว่ามันได้มีการปรุงแต่งๆ ตั้งแต่ ๒ - ๓ - ๔ ระยะเวลาตรงนั้น

เพราะมันเร็วยิ่งกว่าสายฟ้าแลบ มารู้สึกเป็นเวทนา เป็นสุขหรือทุกข์ สบายใจ หรือไม่สบายใจ เสียแล้ว; ส่วนความดับแห่งโลกก็เหมือนกันอีก คือว่าดับแห่งอวิชชา สังขาร วิญญาณ ก็เป็นการดับลงแห่งทุกข์แล้ว ก็คือความดับแห่งโลก. ความเกิดแห่งโลก ความดับแห่งโลก ทรงแสดงไว้อย่างนี้; แล้วความเกิดแห่งโลกเร็วยิ่งกว่าสายฟ้าแลบ ความดับลงแห่งโลก ก็เร็วยิ่งกว่าสายฟ้าแลบ; ฉะนั้นจึงเป็นเรื่องที่ว่า ถ้าไม่สนใจกันเป็นพิเศษ อย่างละเอียดลออแล้วไม่มีทางจะเข้าใจได้ ในเรื่องของปฏิจสุมุปปาท ว่าในระยะที่สายฟ้าแลบแวบนั้น มันมีตั้ง ๑๑ อากาโร.

ข้อ ๔. ที่นี้จะพูดเรื่องภพ เรื่องชาติให้ชัดเจนไปกว่า ไม่ใช่แค่เมื่อเข้าโลงแล้วจึงไปเกิดใหม่ มันเกิดอยู่ในวันเดียวดังหลายภพหลายชาตินี้.

เดี๋ยวนี้อยากจะพูดว่า แม้กำลังเคี้ยวอาหารอยู่ในปาก ยังไม่ทันจะกลืน : เคี้ยวอาหารคำเดียวนี้ เคี้ยวไปเคี้ยวมาอยู่ในปากไม่ทันจะกลืน; ชั่วเวลาเพียงเท่านั้น ก็อาจมีภพ มีชาติ ได้ตั้งหลายหน หลายครั้ง หรือหลายรอบ. เพราะว่าเราเคี้ยวอาหาร อยู่ในปากกว่าจะกลืนเข้าไป, สมมุติว่า ๒ นาที หรือนาทีเดียวก็เถอะ; นาทีหนึ่งตั้ง ๖๐ วินาที, ใน ๖๐ วินาทีนี้ ความคิดอาจจะน้อมไปน้อมมาเรื่องความอร่อย, เรื่องความไม่อร่อย, หรือว่าคิดอย่างอื่นเพลินไปเนื่องจากความอร่อยนี้เป็นต้น. ชั่วเวลาเพียงเท่านั้นมันอาจจะเกิด “ตัวกู-ของกู” ได้; เดี่ยวอย่างนั้นเดี๋ยวอย่างนี้ กว่าจะได้กลืนลงคอลงไป แล้วเคี้ยวคำใหม่อีกกว่าจะอ้ม; กว่าจะกินอาหารอ้มนี้เกิดภพเกิดชาติ ได้นับไม่ถ้วน. ถ้าคนมันคิดเก่ง รู้สึกเก่ง หรือไวต่อความรู้สึก หรือว่ามันมีอะไรมาแวดล้อมมากเกินไป ชั่วเคี้ยวอาหารกว่าจะอ้มใน ๑ มื้อนี้ เกิดภพเกิดชาติ ได้นับไม่ถ้วน.

ในเรื่องนี้พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ในสูตรที่ ๔ มหาวิคัลล, อภิสมยสังยุตต์ สังยุตตนิกายเล่ม ๑๖ หน้า ๑๒๒ ว่า “ภิกษุทั้งหลาย, ถัาราคะ นันทิ ตัณหา มีอยู่ในกวัฬการาหารนั ; วิชาญญานก็คึนสิ้งที่ตังอยู่เฉพา และเจริญงอกงามในกวัฬการาหารนั ; ในที่ไควิชาญญานตังอยู่เฉพาและเจริญงอกงาม การกัาวลงแห่งนามรูปย้อมมีในที่นั้น” ดังนี้ ฟังถูกไหม, มันอาจจะลึกเกินไปจนฟังไม่ถูก.

ขอล่าช้าใหม่ว่า “ภิกษุทั้งหลาย ถ้าราคะ นันทิ ตัณหา มีอยู่ในกัณโณการอาหารไร้วินิญาณก็เป็นสิ่งที่ตั้งอยู่เฉพาะ และเจริญงอกงาม ในกัณโณการอาหารนั้น”

เมื่อเราเคี้ยวข้าวอยู่ในปาก แล้วรู้สึกอร่อย ด้วยราคะ นันทิ ตัณหา อยู่; เมื่อนั้นวิญญานจะตั้งอยู่ในขณะแห่งการเคี้ยวคำข้านั้น และเจริญงอกงามในคำข้านั้น. นี่หมายความว่า มันละเอียดจนถึงกับว่าคำข้าวคำเดียว เคี้ยวว่าจะแตกกว่าจะกลืนเข้าไป มันมีหลายระยะที่จะให้วิญญานเกิดขึ้นได้ เป็นวิญญานหลายๆ วิญญาน : อร่อยที่หนึ่ง อร่อยแวบหนึ่ง อร่อยอย่างหนึ่งอีก เปลี่ยนไปอร่อยอีกอย่างหนึ่ง วิญญานจะเกิดขึ้นใหม่ทุกที. ถ้าวิญญานเกิดขึ้นแล้ว ก็หมายความว่าสร้างนามรูปใหม่ทุกทีไปด้วยเหมือนกัน.

ความรู้สึกในใจถูกตั้งขึ้น เคี้ยวอย่างนั้น, เคี้ยวอย่างนี้, เป็นไปตามอำนาจของวิญญาน; มีกายกับใจที่จะเปลี่ยนไป และเรียกว่ามันทำหน้าที่ของมัน. ก่อนนั้นมันไม่ทำหน้าที่; เคี้ยวมันมันเกิดทำหน้าที่ไปตามกำลังของวิญญาน : วิญญานเกิดหลายหน นามรูปก็เกิดดับหลายหน ในขณะที่เคี้ยวข้าวอยู่เพียงคำเดียว; เพราะฉะนั้นพระองค์จึงตรัสว่า ในที่ใด, หมายความว่าในคำข้าวใด, วิญญานตั้งอยู่เฉพาะ และเจริญงอกงาม; การกำลงแห่งนามรูป ย่อมมีในที่นั้น, คือในคำข้านั้น. นี่หมายความว่านามรูปที่ถูกสร้างขึ้นด้วยอวิชชา สังขาร มันจะเกิดขึ้นเป็นแบบหนึ่งๆ เนื่องจากคำข้าวที่กำลังเคี้ยวอยู่นั้น; เพราะว่าเคี้ยวลงไปทีหนึ่งๆ ไม่ใช่ว่ามันเหมือนกันทุกที; มันมีความรู้สึกที่เปลี่ยนไปๆ ฉะนั้นจึงสร้างนามรูปใหม่ได้หลายแบบ. กว่าจะกินข้าวเสร็จคำหนึ่งกลืนลงไปในคอ.

เรื่องซับซ้อนในพระบาลีนั้นยังมีต่อไปว่า “การกำลงแห่งนามรูปมีในที่ใด, คือในคำข้าวใด, ความเจริญแห่งสังขารย่อมมีในที่นั้น”. นี่มันจะย้อนไปทำให้อำนาจปรุงแต่งที่เป็นสังขารนั้นเกิดขึ้นอีก เกิดขึ้นอีกๆ หรือมากขึ้นหรือแรงขึ้นจนกลายเป็นกรรมทางมนโกรรมอย่างแรงขึ้นมาแล้ว.

เรื่องยังมีต่อไปว่า “ความเจริญแห่งสังขารย่อมมีในที่ใด; **อายตติ-
ปุนพหุวาณินพหุคคิ** คือการเกิดขึ้นเฉพาะในภพใหม่ต่อไป ย่อมมีในที่นั้น”. เมื่อ
นั่งกินข้าวเคี้ยวข้าวอยู่ มีความปรุ่งแห่งสังขารในที่นั้น ก็จะมีการเกิดขึ้นแห่งภพใหม่
สืบต่อไปในที่นั้น : ไม่ทันลู่จากการกินข้าว ก็มีภพใหม่เกิดขึ้นเฉพาะต่อไปในที่นั้น.
ที่นี้ **การเกิดขึ้นแห่งภพใหม่ต่อไป** มีในที่ใด; ชาติ ชรา มรณะ ต่อไปก็ย่อมมีในที่นั้น.

ข้อนี้ถ้าอธิบายอย่างภาษาคนที่เขาอธิบายกัน มันกลายเป็นเรื่องชาติหน้า
ชาติต่อไปหมด. แต่ตัวหนังสือบาลีพระพุทธานุญาตไม่ยอมให้เป็นไปเช่นนั้นได้ :
มีพูดถึงเรื่องที่เกิต้นันท์ รากะ ตัณหา ในเมื่อกำลังเคี้ยวข้าวอยู่ในปากเท่านั้น
ไม่ได้พูดอะไรใหญ่โตมากมาย.

นี่เรื่อง **กวมิงการาหาร** คืออาหารคำข้าวที่เคี้ยวด้วยปากก็เป็นอย่างนี้.

ที่นี้ **ผัสสาหาร มโนสัณญเจตนาหาร วิญญาณาหาร** อีก ๓ อย่าง ก็เป็น
อย่างนี้ คือถือหลักเดียวกัน. นี่จะยังทำให้เห็นได้ว่า หน้าที่ฝ่ายรูปธรรม คือคำข้าว
แท้ ๆ มันยังเป็นที่ได้อย่างนี้; ที่นี้อาหารฝ่ายนามธรรมเช่น ผัสสาหาร มโนสัณญ-
เจตนาหาร วิญญาณาหาร มันยิ่งรวดเร็วกว่านี้ ฉะนั้นอาหารฝ่ายนามธรรมที่กระทำ
ด้วยจิตใจโดยเฉพาะ การสร้างให้เกิดภพใหม่ชาติใหม่ มันรวดเร็วยิ่งกว่านี้. นี่
ข้อเท็จจริงที่จะต้องมองดูให้เห็นเกี่ยวกับพระสูตรนี้.

หลักเกณฑ์อันนี้เรามีว่า รากะ หรือนันท์ คือความกำหนัด ความพอใจ
ในความอร่อยนั้น มันเกิดมีอยู่ได้แต่ในขณะที่กำลังลิ้มรสอยู่เท่านั้น พอไม่มีการเคี้ยว
การกินการอะไร มันเกิดไม่ได้ เพราะฉะนั้นสิ่งทั้งหลายจะเกิดได้ ก็แต่ในขณะที่มี
ความรู้สึกอร่อยอยู่ที่ลิ้น, รากะ นันท์ มันมีอยู่เฉพาะเมื่อรู้สึกอร่อยอยู่ที่ลิ้น ในขณะ
เคี้ยวอาหารนั้น; ดังนั้นชีวหาวิญญาณที่อาศัยรสกับลิ้นนั้น มันก็เข้าไปตั้งมั่นใน

หลักปฏิบัติ ดับทุกข์ โดยอย่าให้กระแสปัจจัยสมุปบาทเกิดได้

๔๐๗

อาหารนั้น แล้วเจริญงอกงามมากออกไป ยิ่งนานเท่าไรมันก็ยังมีวิญญาณเกิดงอกงามมากออกไปเท่านั้น.

ขั้น๗ **วิญญาณตามความหมายในปัจจัยสมุปบาท ที่ว่าสังขารให้เกิดวิญญาณ** ไม่ใช่ปฏิสนธิวิญญาณ แล้วก็ถูกตู่เอาไปเป็นปฏิสนธิวิญญาณหมด โดยพวกที่ถือรู้แต่ภาษาคน พูดเป็นแต่ภาษาคน มีตัวตน คร่อมภพคร่อมชาติเสียเรื่อย. แต่ถ้าจะพูดกันอีกทีหนึ่ง ก็พูดได้เหมือนกันว่า วิญญาณอะไรก็ตามที่ทำหน้าที่ให้เกิดอุปาทาน ภพ ชาติ ในปัจจัยสมุปบาท ได้ตามนัยที่ผมกล่าวมาแล้วข้างต้น, ก็อาจเรียกวิญญาณนั้นว่า “ปฏิสนธิวิญญาณ” ได้เหมือนกัน, เพราะมันสืบต่อการเกิด “ตัวกู” ให้ติด ๆ กันไป.

ขอให้ท่านทั้งหลายได้รู้ว่าวิญญาณอย่างนี้ ที่เจริญงอกงามมาจากราคะและมันทิ เมื่อกำลังเคี้ยวอาหารนั้นเป็นวิญญาณธรรมดา ไม่ใช่ปฏิสนธิวิญญาณอย่างชาวบ้านพูด. แต่วิญญาณธรรมดาในแบบของปัจจัยสมุปบาทนี้จะสร้างภพสร้างชาติตามนัยแห่งปัจจัยสมุปบาทที่แท้จริง ที่นี้เดี๋ยวนี้มากมายกายกอง. ที่ใช้คำว่า “**นามรูปห้อยลง**” หมายความว่าเพ็งหยั่งลง เมื่อรู้สึกอร่อยในอาหารที่กำลังเคี้ยวอยู่ในปาก : นามรูป **เพ็งทำหน้าที่ของนามรูป** เต็มที่ตอนนั้น; ไม่ใช่ว่านามรูปทางกายและใจ ที่เกิดเหมือนอย่างที่เขาเรียกว่า ตายไปเข้าโลงแล้วไปเกิด.

สิ่งที่เรียกว่า “**ความเจริญแห่งสังขาร**” ก็หมายถึงสังขารในปัจจัยสมุปบาท คือสิ่งที่จะปรุงแต่งกายวาจาใจให้ทำหน้าที่ให้มันรุนแรงมากขึ้น เรียกว่ามี, ว่าแก่กล้ากว้างขวางมากขึ้น. ในพระบาลีเรียกว่า “ความเจริญแห่งสังขาร” ก็คือเป็นไปรวดเร็วในขณะนั้น ในขณะที่เคี้ยวอาหารอร่อยอยู่; เพราะฉะนั้นมันจึงสามารถที่จะสร้างภพใหม่ ชาติใหม่ คือ “ตัวกู” ใหม่ ๆ “ตัวกู” “ตัวกู” “ตัวกู” ใหม่ ๆ ททยอยขึ้นมาเรื่อยอย่างมากมาย อย่างกว้างขวาง. นี้เรียกว่าความเจริญแห่งสังขาร.

เมื่อเป็นดังนี้ปัญหาของ “ตัวกู” ที่เกี่ยวกับการเกิดแก่เจ็บตายหรืออะไรก็ตาม มันก็มีมากและเป็นทุกข์มาก ดังนั้นจึงตรัสต่อไปเป็นข้อสุดท้ายว่า “ภิกษุทั้งหลาย **อาตมิ ขาติ ขรา มรณ** ย่อมมีในที่ใด เรากล่าวสิ่งนั้นว่า **สโธกัม สวัม สอฺปายาส**”. ปัญหาที่ยากใจเกี่ยวกับเรื่องชาติ เรื่องขรา เรื่องมรณะ คือปัญหาเรื่องที่ยากกวนใจ เนื่องมาจากความยึดมั่นถือมั่นเอาเป็นของตัวเอง.

ปัญหาเกี่ยวกับชาติ ขรา มรณะ นี้ มันอยู่ในที่ใดหรือในสิ่งใด พระองค์ทรงเรียกสิ่งนั้นว่า **มีความโศก มีธุลี เต็มไปคัวยอฺปายาส**. นี่ก็หมายความว่าภาวะใหม่ของ “ตัวกู” นี้ เต็มไปด้วยความโศก เต็มไปด้วยกิเลส เต็มไปด้วยความคับแค้น. รวมความว่า **ภพใหม่หรือชาติใหม่นี้มิได้มากมาย แหมจะนับไม่ไหว ในขณะที่ปากเคี้ยวอาหารกินอร่อยอยู่ ยังไม่ทันจะสิ้นคำ** และในนั้นก็มีความ มีตัณหา มีมันท์เกิดอยู่ด้วย; แล้วทำให้เกิดสังขารด้วย; เป็นเรื่องที่สมบูรณ์สำหรับที่จะเป็นปฏิจจ-สมุปบาทรอบหนึ่ง ๆ.

หลักปฏิบัติ หรือจะเรียกว่าจักรราศี ของปฏิจจสมุปบาท

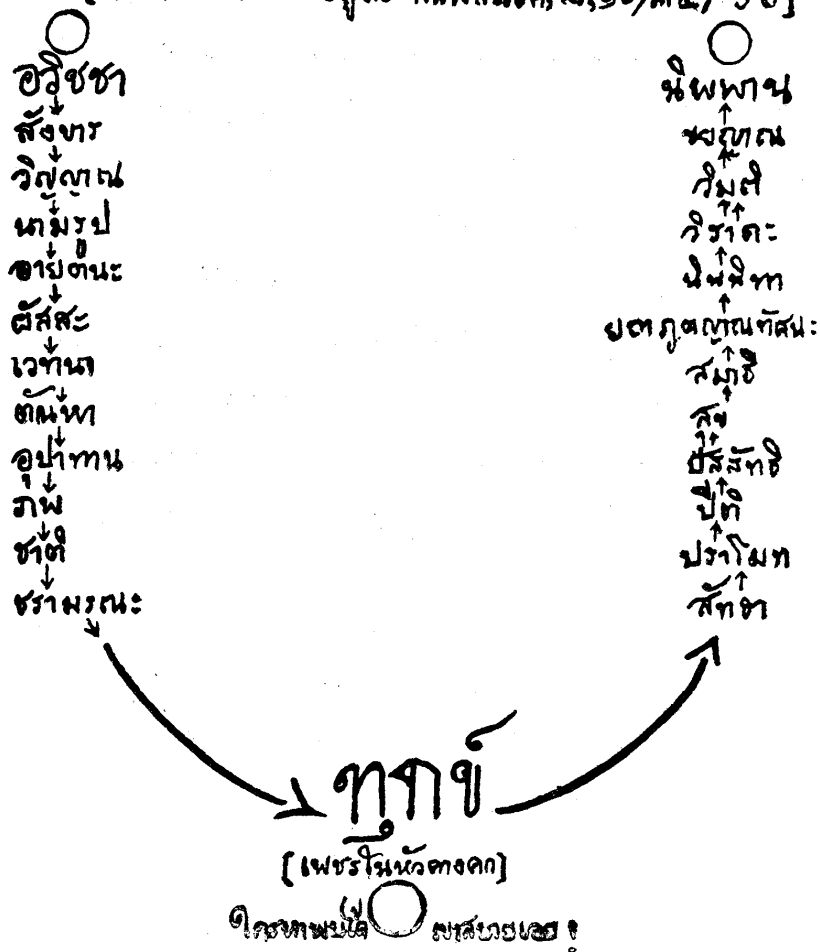
ทีนี้ก็มาถึงเรื่องที่เราเรียกว่าเป็น **หลักปฏิบัติ**. นี่มันก็เกินเวลามากแล้ว เรื่องมันยังไม่จบ; แล้วเราไม่มีโอกาสจะพูดอีก และเราก็ได้วางหัวข้อไว้แล้วว่าพูดเรื่องหลักปฏิบัติเกี่ยวกับปฏิจจสมุปบาท ดังนั้นก็ต้องพูดต่อไป.

หลักโดยวงกว้างนี้มันน่าประหลาดที่สุด. ผมจะเรียกมันว่า “**จักรราศี**” ของปฏิจจสมุปบาท; ตั้งต้นติดต่อกันไปตั้งแต่สมุทฺยวาร จนไปถึงนิโรธวาร แล้วนำหัวก็ตรงที่ว่า มันจะแสดงให้เห็น “**อานันต์ของความทุกข์**” ขอให้ฟังต่อไป.

พระพุทธภาษิตนี้ตรัสลำดับ เรื่องดับทุกข์ไว้อย่างน่าประหลาด : พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า เรารู้ เราเห็น เราจึงกล่าว; ถ้าเราไม่รู้ไม่เห็น เราก็ไม่กล่าวถึงความ

ปัจจัยสมุปบาท ๒๔ (ปัจจัยสมุปบาท ช้อน ปัจจัยสมุปบาท)

[ตรัสไว้ในบาลี ตติยสูตร จลพลวรรค, ๕; ๑๖/๓๕/ ๖๘]

สิ้นไปแห่งอาสวะ; ความสิ้นไปแห่งอาสวะย่อมมี เมื่อรู้เห็นลักษณะความเกิด ความดับแห่งขันธ์ทั้งหลาย; นี่ทรงยกเอาความสิ้นแห่งอาสวะนั้น ว่ามีได้ เมื่อมีการรู้การเห็นในความเกิดขึ้นและความดับไป และรู้เห็นลักษณะแห่งความเกิด และความดับของเบญจขันธ์ที่เกิดขึ้นด้วยอุปาทาน คือรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ๕ อย่างนี้. ถ้ารู้ว่าลักษณะมันเป็นอย่างไร เกิดอย่างไร ดับอย่างไร โดยแท้จริงแล้วจะเป็นไปเพื่อสิ้นอาสวะ; หรือความสิ้นอาสวะมีได้เพราะรู้เรื่องนี้. นี่พระพุทธองค์ทรงยืนยันว่าตถาคตรู้เห็นเรื่องนั้นจึงได้กล่าว; ถ้าไม่รู้ไม่เห็นจะไม่กล่าว คือจะไม่ทรงเอาเรื่องที่ไม่ได้รู้ ไม่ได้เห็นมากล่าวเป็นอันขาด.

ความสิ้นอาสวะนั้น ถ้ามีขึ้นแล้ว จักทำให้เกิดญาณที่รู้ว่าจิตสิ้นอาสวะแล้ว. — ญาณในธรรมเป็นที่สิ้นไปแห่งอาสวะ นี้จะมีได้ต่อเมื่อมีวิมุตติมาแล้ว; — วิมุตติคือความหลุดพ้นจะมี ก็เพราะมีวิราคะ มั่นองวิราคะ มีวิราคะเป็นที่อาศัย; — วิราคะมันต้องอาศัยนิพพิทา; นิพพิทานี้ต้องอาศัยยถาภูตญาณทัสสนะ คือเห็นสิ่งทั้งปวงตามที่เป็นจริง; — ยถาภูตญาณทัสสนะนี้ต้องอาศัยสมาธิ; — สมาธิต้องอาศัยความรู้สึกที่เป็นสุข; — สุขนี้ต้องอาศัยปัสสัทธิคือความว่างบ; — ปัสสัทธินี้ต้องอาศัยปีติ; — ปีติต้องอาศัยปราโมทย์; — ปราโมทย์ต้องอาศัยศรัทธา; — และก็แปลกตรงที่ว่า **ศรัทธาต้องอาศัยความทุกข์.**

ที่นี้ถ้ามองเข้าหาปฏิจจนมุปบาทว่า — ความทุกข์นั้นต้องอาศัยชาติ; — ชาติต้องอาศัยภพ; — ภพต้องอาศัยอุปาทาน; — อุปาทานต้องอาศัยตัณหา; — ตัณหาต้องอาศัยเวทนา; — เวทนาอาศัยผัสสะ; — ผัสสะอาศัยอายตนะ; — อายตนะอาศัยนามรูป; — นามรูปอาศัยวิญญาณ; — วิญญาณอาศัยสังขาร; — แล้วสังขารอาศัยอวิชชา; แล้วก็จะจบกัน.

หลักปฏิบัติ ดับทุกข์ โดยอย่าให้กระแสปัจจัยสมุปบาทเกิดได้

๔๑๑

นี้แปลว่าการสิ้นอาสวะนั้น จะต้องได้อาศัยสิ่งที่เป็นปัจจัยลงมาตามลำดับตามลำดับ ๆ ตามนัยที่กล่าวแล้วจนมาถึง **ศรัทธา**. เรามีศรัทธาในพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ศรัทธาในการปฏิบัติเพื่อดับทุกข์นี้ : นี้เรียกว่า เรามีศรัทธา. ที่นี้ลองย้อนกลับขึ้นไปอีกทีว่า พอมิศรัทธา ก็มีปราโมทย์; มีปราโมทย์ก็มีปีติ; มีปีติก็มีปีติสัทธ; มีปีติสัทธก็มีสุข; มีสุขก็มีสมาธิ; มีสมาธิก็มีญาณทัสสนะ; มีนิพพิทา; วิราคะ; วิมุตติ; แล้วมีญาณ ทัสสนะวิมุตติแล้ว; ก็มีความสิ้นไปแห่งอาสวะนั้น; นี้แสดงว่ามั่นคงตงต้นที่ศรัทธา.

ที่นี้ ศรัทธาเป็นสิ่งที่ต้องอาศัยทุกข์ นี้เป็นของแปลก. เข้าใจว่าคงไม่เคยได้ยินกันสักกี่คนนัก ว่า ศรัทธาที่เราฝึกกันอยู่นั้น มันตั้งอยู่ได้เพราะอาศัยความทุกข์ : ถ้าไม่มีความทุกข์บีบคั้น เราไม่วิ่งมาหาพระพุทธเจ้า จริงไหม? เราวิ่งมาหาพระพุทธเจ้า เอาพระพุทธเจ้าเป็นที่พึ่ง, มีศรัทธาในพระพุทธเจ้าอย่างเคร่งครัด, นั้นเพราะว่าเราถูกความทุกข์บีบคั้น. ความเป็นอยู่ในชีวิตจึงกลายเป็นว่า ความทุกข์เป็นเหตุให้เกิดศรัทธา, ความทุกข์เลยกลายเป็นของดี เหมือนกับ **เพชรมีอยู่ในหัวคางคก** ที่แสนจะน่าเกลียด : ในความทุกข์กลับมีเพชร คือสิ่งที่บังคับให้เราวิ่งมาหาพระพุทธเจ้า แล้วก็มีศรัทธา.

ในพระพุทธภาษิตนี้ตรัสความทุกข์เป็นที่ตั้งแห่งศรัทธา แล้วความทุกข์ก็มาจาก อวิชชา สังขาร วิญญาณ นามรูป คือปัจจัยสมุปบาท ก็แปลว่าเป็นการแสดงให้เห็นว่า อย่าเสียใจเลย อย่ากลัวเลย อย่างน้อยใจเลย : เรื่องปัจจัยสมุปบาทนี้ ถ้าเราทำให้ดี ความทุกข์นั้นจะกลายเป็นที่ตั้งของศรัทธา; แล้วศรัทธาก็จะทำให้เจริญงอกงามในธรรมเรื่อย ๆ ไปจนถึงความสิ้นอาสวะ. การมองความทุกข์กันแน่นั้น จะมีอาการเหมือนกับว่า พบเพชรพลอยอยู่ในหัวคางคกที่แสนจะน่าเกลียด. แต่ที่นี้คนก็เกลียดก็กลัวกันเสียหมด; คางคก ลูกหนู ก็ถือ ไข่เดือนอะไรก็กลัวกันเสียหมด;

แต่ถ้ามารู้ว่าความทุกข์เป็นปัจจัยแห่งศรัทธา เป็นที่ตั้งแห่งเจริญงอกงามแห่งศรัทธา แล้ว เรื่องก็เป็นอันว่า กลายเป็นสิ่งที่ใช้ให้เป็นประโยชน์ได้.

เอาละนี่มันก็เลยเวลามากมาแล้ว; เรื่องก็มากประเด็น เชื่อว่าคงจำไม่ไหว นอกจากจะไปทบทวนเอาใหม่จากเทปบันทึกเสียงนี้; แต่ผมสรุปความให้ได้ว่า เรื่องปฏิจสุมุปบาททั้งหมดนี้ มันมีประโยชน์อย่างไร.

สรุปความ

เกี่ยวแก่ปฏิจสุมุปบาทสรุปความได้ว่า :-

โลกกัตติ เหตุให้เกิดโลกกัตติ ความดับโลกกัตติ ทางแห่งความดับโลกทั้งหมด นกัตติ มันมีขึ้น เมื่อมีการรับอารมณ์ทางอายตนะ ในปฏิจสุมุปบาทฝ่ายสมุทยวาร และนิโรธวารนั่นเอง;

และทั้งหมดนั้นอยู่ในร่างกายที่ยาววาหนึ่ง ที่ยังเป็น ๆ ตายแล้วไม่มี;

ปฏิจสุมุปบาททั้งสายนั้นไม่มีทางจะแยกเป็น ๓ ภพ ๓ ชาติ หรือक्रमภพ क्रमชาติ อย่างที่พูดกันในภาษาคน ไม่มีเหตุผลแม้ในทางพยัญชนะ คือตัวหนังสือ คือคำว่า “ปฏิจ” นั่นเอง.

คำว่าปฏิจนี้ แปลว่าอาศัย แต่เป็นการอาศัยชนิดที่ติดเนื่องกันไปทีเดียว ไม่มีขาดตอน : ตรงนี้สอนบาลีกันอีกนิตหนึ่งว่า “ปฏิจ” แปลว่าอาศัย คือสืบเนื่องกันไปไม่ขาดตอน. อุปมาเหมือนอย่างว่ามีดวงอาทิตย์ : เพราะมีดวงอาทิตย์ จึงมีโลก; เพราะมีโลกจึงมีน้ำในโลก; เพราะมีน้ำในโลก จึงมีการระเหยขึ้นไปเป็นไอน้ำ; เพราะมีการระเหยเป็นไอน้ำจึงมีเมฆฝน; เพราะมีเมฆฝนจึงมีฝน; เพราะมีฝนจึงมีการตกลงมา; เพราะมีการตกลงมาจนจึงเปียก; เพราะถนนเปียกมันจึงลื่น; เพราะถนนลื่นนาย ก. จึงหกล้ม; เพราะนาย ก. หกล้มศีรษะของนาย ก. จึงแตก,

หลักปฏิบัติ คับทุกข์ โดยอย่าให้กระแสปฏิจสมุปปาทเกิดได้

๔๑๓

เพราะศีระะแตก นาย ก. จึงไปหาหมอ; เพราะนาย ก. ไปหาหมอ หมอต้องทำการรักษา; เพราะมีการรักษามันจึงมีการหาย.

อย่างนี้คุณไปตัดตอนมันได้หรือ? นี่หมายความว่ามันต้องเนื่องกันไปอย่างนี้ ไม่มีอะไรแทรกแซงให้ขาดตอนได้. นั่นแหละคือความหมายของคำว่า “ปฏิจุ” ดังนั้นปฏิจสมุปปาท ก็แปลว่า มันอาศัยเนื่องกันอย่างนี้เกิดขึ้น; ฉะนั้นมันแบ่งเป็น ๓ ภพ ๓ ชาติ ไขว้กันไม่ได้; มันไม่มีเหตุผลแม้ในทางตัวหนังสือที่จะไปแยกมันเป็น ๓ ภพ ๓ ชาติ.

ไม่มีเหตุผลจะต้องแยก เพราะว่าเรื่องปฏิจสมุปปาทนี้เป็นเรื่องอริยสัจจ์สี่แท้ๆ เป็นอริยสัจจ์ในชีวิตประจำวัน. ถ้าว่าเป็นปฏิจสมุปปาทชนิดคร่อม ๓ ชาติแล้ว ไม่มีประโยชน์อะไรเลย แก่เรา; และไม่อาจจะเป็นสันทิฏฐิ โภ อกาลิโก และ บังจิตตัง เวทิตัพโพ วิญญูหิ;

และถ้าเกิดไปถึงปฏิจสมุปปาทคร่อม ๓ ภพ ๓ ชาติ ก็จะมีสัสสตมิถจาทิฏฐิ อย่างภิกษุชาติเกวัญบุตร.

ถ้าเขาจะแยกเป็น ๓ ภพ ๓ ชาติ ก็มีไว้เถียงกันเล่นสนุกๆ แล้วไม่มีความจริงเลย; สอนปฏิจสมุปปาทกันอย่างสนุกๆเถียงกันสนุกๆ; ยิ่งลึกซึ้งยิ่งสนุก แล้วไม่มีประโยชน์อะไรเลย เพราะปฏิบัติไม่ได้. มันต้องเป็นปฏิจสมุปปาทที่ถูกต้องตามพระบาลีเดิม, แล้วก็ปฏิบัติได้, ควบคุมได้, ล้วนแต่ที่นี้, อยู่ในเขตที่มีอควาถึงทงนั้น; หมายถึงเราอาจปฏิบัติได้ จัดการได้ทงนั้น. ฉะนั้นปฏิจสมุปปาทคร่อม ๓ ชาติ นั้นมันเป็น **เนืองอก** เป็น **โรคะเร้ง** **เนืองอกทางปรีติ** ที่รักษาไม่หาย อย่างโรคะเร้งทั่วไป.

ที่นี้ใจความของมันก็มีว่า **ปฏิจสมุปปาทเกิดทุกคราวที่กระทบอารมณ์** : ต้องมีการกระทบอารมณ์, แล้วคุณนั้นต้องเป็น **คุฏ โทพอสหควรแล้ว** ไม่ใช่เด็กในครรภ์

ไม่ใช่เด็กอ่อนอ้อแอ้ **ไม่ใช่เด็กที่ยังไม่รู้ความคลิณิก**, ต้องโตเป็นเด็กขนาดที่รู้อะไรได้แล้ว, แล้วเขากระทบอารมณ์โดยปราศจากสติหรือวิชา, มีแต่อวิชชา, อายตนะข้างนอกอายตนะข้างในของเขา ช่วยให้เกิดการสร้างวิญญานขึ้นมา, วิญญานก็สร้างนามรูปในทันใดนั้น สร้างอายตนะในทันใดนั้นเพื่อให้กลายเป็นนามรูป หรืออายตนะอันใหม่ ที่จะทำอะไรไปตามอวิชชา; การสร้างนั้นเป็นแบบสายฟ้าแลบ, ถ้าเป็นมากจะถึงกับสะดุ้ง.

ขอให้จำคำว่า **ถ้าเป็นมากจะถึงกับสะดุ้ง**; เช่นเมื่อเราเหลือบตาไปเห็นอะไรเราสะดุ้ง, ได้ยินเสียงอะไรเราสะดุ้ง, หรือว่าเห็นเหตุการณ์อะไร ถึงกับชนลูกสะดุ้ง มันเป็นมากถึงอย่างนั้น เป็นอติมหันตารมณ์อย่างยิ่ง มันก็ถึงกับสะดุ้ง. ในกรณีที่สังขารสร้างวิญญานถึงกับสะดุ้ง, ในแนวของการสะดุ้งนั้น มันมีอาการของปฏิจสมุปบาทหลายตอน : อวิชชาสร้างสังขาร, สังขารสร้างวิญญาน, วิญญานสร้างนามรูป, นามรูปสร้างอายตนะขึ้นมา, ผัสสนั้นจึงรุนแรงถึงกับสะดุ้ง. ถ้ารุนแรงจนถึงกับสะดุ้งแล้ว ทั้งหมดนั้นจะต้องมีลำดับถูกต้องตรงตามปฏิจสมุปบาท.

ปฏิจสมุปบาทเป็นเรื่องแสดงข้อเท็จจริง ของความทุกข์, ที่เกิดและดับ; **ไม่ใช่แสดงเรื่องคนที่ เป็นเจ้าของความทุกข์**; ที่หอบหิ้วความทุกข์คร่อมภพ คร่อมชาติ. คนที่เป็นเจ้าของความทุกข์ไม่มี, **เกิดความทุกข์ ใครไม่ต้องมีผู้ทุกข์**. ฉะนั้นขอให้ทุกคนมองเห็นว่า ปฏิจสมุปบาทมุ่งแสดงความเกิดและดับแห่งความทุกข์, ไม่ได้แสดงตัวบุคคลที่เป็นเจ้าของความทุกข์ที่เกิดและดับ, แล้วยังเป็นเรื่องแสดงกฎเกณฑ์แห่งเหตุและปัจจัยอย่างละเอียด อย่างมีประโยชน์, อย่างที่ไม่มีที่ไหนในโลกจะแสดงได้.

นี่เรากุญโวแทนพระพุทธเจ้าว่า เรื่องปฏิจสมุปบาทนี้ เป็นเรื่องแสดงกฎเกณฑ์เกี่ยวกับเหตุและปัจจัย อย่างที่ไม่มีที่ไหนในโลกแสดงได้!

ในที่สุดนี้ ก็อยากจะพูดว่า เรามาปลงอาบัติกันเถิด : ผมก็เคยเรียนปฏิจ-
สมุปปาทมาอย่างผิดต่อพระพุทธประสงค์; ช่วยไม่ได้ เมื่อเรียนนักธรรม; แล้ว
ผมยังเป็นครูสอนนักธรรมอีก ๑ ปี แล้วก็สอนปฏิจสมุปปาทผิดต่อความจริงทั้งนั้น.
นี่ผมเองเคยเรียนผิดและสอนผิด เรื่องปฏิจสมุปปาทชนิดคร่อม ๓ ชาติ; ฉะนั้น
ขอปลงอาบัติ ขอแสดงการบอภัย ขอโทษ กันทั้งนี้ในเวลานี้ ในความผิดแต่หนึ่งหลัง;
และขอยืนยันว่าที่ได้พยายามค้นคว้ามาตลอดเวลาหลายสิบปีนี้ ได้พบปฏิจสมุปปาท
ในลักษณะอย่างนี้ คือ **ปฏิจสมุปปาทที่อยู่ในขอบเขตที่เราควบคุมได้, ปฏิบัติได้,
มีสติถูกต้องป้องกันได้; ทันท่วงทีในขณะที่อารมณ์มากระทบอย่างเฉียบ;** เป็นเรื่อง
ปฏิจสมุปปาทที่มีประโยชน์. ที่เป็น **หลักของการปฏิบัติ.**

ถ้าถามว่าปฏิบัติอย่างไร? ไม่มีคำตอบอย่างอื่นนอกจากว่า **มีสติ เมื่อมี
อารมณ์มากระทบ อย่าแสดงสติ อย่าให้เกิดอวิชชาปรุง ธัมมาร วิทยญาณ นามรูป
อายตนะ** ชนิดที่จะไปเป็นทุกข์ : รักษาให้เป็นอย่างเดิมไว้เสมอ; เป็นสัมภเวสี
ไม่เกิดภัยดีกว่า เพราะมันไม่เกิดทุกข์.

ทีนี้ขอให้พบว่า ต่อไปนี้จึงมีความรู้ที่ถูกต้อง; พวกที่เป็นฆราวาส กลับ
ไปถึงบ้านแล้ว ก็ให้รู้จักปฏิจสมุปปาทให้ถูกต้อง : แม้ในครัว ที่กำลังเคี้ยวอาหาร
เอร็ดอร่อยอยู่ในครัวนั้น ก็ให้รู้ว่าภพชาติอาจจะเกิดได้หลายสิบหลายร้อย. การแสดง
อธิบายปฏิจสมุปปาทอย่างนี้ ผมจะต้องถูกด่าล้นโลกไม่เฉพาะแต่เมืองไทย; เพราะ
ว่าในประเทศไหนเขาก็สอนกันแต่เรื่องคร่อมภพ คร่อมชาติ. เพียงแค่การพูดถึงเรื่อง
สัญญาตา อภิธรรม นี้ ยังถูกด่าแต่ในเมืองไทย ล้นเมืองไทย; แต่การพูดเรื่อง
ปฏิจสมุปปาทนี้ ผมรู้แล้วว่าจะต้องถูกด่าอย่างล้นโลก. แต่ว่าในฐานะที่เป็น
“พุทธทาส” ก็ต้องทำ.

เราเป็นทาสของพระพุทธเจ้า รู้อะไรว่าเป็นอย่างไร, อะไรเป็นที่เสียหายแก่พระพุทธเจ้าแล้วต้องต่อสู้ แล้วต้องทำ; เพราะฉะนั้นไม่กลัว ให้ใครพากันด่ากันจนลั่นจักรวาล ก็ไม่กลัว; อย่างว่าเพียงถูกด่าลั่นโลกเลย.

นี่คือเรื่องปฏิจสุมุปาบทที่ไม่คร่อมภพคร่อมชาติ กับปฏิจสุมุปาบทที่คร่อมภพคร่อมชาติ มันต่างกันอย่างนี้ : ที่คร่อมภพคร่อมชาติไม่มีประโยชน์อะไร ปฏิบัติไม่ได้, ไร้คุณไม่เป็นนักปราชญ์ที่ไม่รู้จักตัวเอง; ส่วนปฏิจสุมุปาบทที่ปฏิบัติได้นั้น พระพุทธเจ้าท่านได้ตรัสไว้; เราถือเอาตามนั้นแล้วดับทุกข์ได้ไม่ข้องแวะกับสัสสต-ทิฎฐิ หรือ อันทคาหิกทิฎฐิ; ไม่มีอัตตาคัตวตโนในปฏิจสุมุปาบท; เป็น อริโย, เป็นออตถสัญหิโต, เป็นของประเสริฐเต็มไปด้วยประโยชน์.

เป็นอันว่าเรื่องปฏิจสุมุปาบทอันนี้ยาวนาน ต้องพูดกันยืดยาวนาน, แล้วก็พูดทีเดียว อาจจะไม่มีโอกาสพูดอีก ก็ต้องขอยกยตรงที่ว่า เวลาไปมาก จนทำให้คนบางคนรำคาญ.

เอาละพอกันที.

มีบันทึกคำชี้แจงเกี่ยวกับการศึกษาเรื่องปฏิจสุมุปาบท

บันทึก

คำชี้แจงเกี่ยวกับการศึกษาเรื่องปัจจุสมุปบาท

การศึกษาเรื่องปัจจุสมุปบาท เป็น เรื่องสำคัญหรือจำเป็นสำหรับพุทธบริษัท ดังบาลีในสังคีตสูตร ที่มณิกาย (๑๑/๒๒๖/๒๒๗) ตอนสังคีตยทุกัง ซึ่งมีอยู่ว่า “ธรรมสองอย่าง อันพระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้รู้ ผู้เห็น ผู้รันทสสมาสัมพุทธเจ้า ได้ตรัสไว้แล้ว มีอยู่, อันภิกษุทั้งหลายพึงทำสังคิ (คือสอบสวน) ในธรรมสองอย่างนั้น, ไม่พึงวิวาทกันในธรรมนั้น, โดยประการที่พรหมจรรย์ (ศาสนา) นี้ จะพึงมั่นคงอยู่ยาวนาน. ชื่อนั้นจะพึงเป็นไปเพื่อหิตสุขแก่มหาชนเป็นอันมาก, เพื่ออนุเคราะห์โลก. เพื่อประโยชน์หิตสุข แก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย, ธรรมสองประการนั้นคืออะไรเล่า? ธรรมสองประการนั้นคือ :

อายตณกุศลตา ความเป็นผู้ฉลาดในเรื่องอายตนะ ๑.

ปัจจุสมุปบาทกุศลตา ความเป็นผู้ฉลาดในเรื่องปัจจุสมุปบาท ๑”.

นี้แสดงว่าเรื่องปัจจุสมุปบาท เป็นสิ่งที่พวกเราจะต้องพยายามช่วยกันทำให้เกิดมีความเข้าใจอันถูกต้อง ในระหว่างกันและกัน ทั้งเพื่อเห็นแก่ตัวเอง, แก่ศาสนา, และแก่ประโยชน์ของเทวดาและมนุษย์, และโดยเฉพาะอย่างยิ่งเพื่อการไม่ทะเลาะวิวาทกัน ในหมู่พุทธบริษัทเอง ดังที่กล่าวมาแล้ว, โดยที่เรามีปัญหาเกิดขึ้นเกี่ยวกับการปฏิบัติในเรื่องนี้ เพราะมีความเห็นไม่ตรงกัน. หนทางใดมีอยู่เพื่อความ เป็นเช่นนั้นเราจะถือเอาประโยชน์จากหนทางนั้น ให้มากที่สุด เท่าที่จะทำได้. คำบรรยายเรื่องนี้มิได้มุ่งหมายเพื่อสร้างเงื่อนไขอันปมสำหรับวิวาทกัน หากแต่เพื่อจัด

“การทะเลาะวิวาทกัน” ระหว่างครูผู้สอนกับศิษย์ผู้เรียนเรื่องปฏิจจนุสุมปาบทนี้เท่านั้น, ตลอดถึงคู่ที่ทำการศึกษาศนทนาเรื่องนี้ ในรูปอื่น ๆ นอกโรงเรียน.

ปฏิจจนุสุมปาบท เป็น **เรื่องลึกซึ้งที่สุด** สมกับเป็น **หัวใจของพุทธศาสนา** หรือ **คัมภีร์ของศาสนา**. ดังนั้นจึงจำเป็นอย่างยิ่ง ที่จะทำให้เกิดปัญหาบางอย่างขึ้น จนกระทั่งปัญหานี้ย้อนกลับมาเป็นอันตรายแก่ตัวศาสนาเอง เช่น ทำให้พุทธบริษัท ไม่ได้รับประโยชน์ จากตัวแท้ของพุทธศาสนา ในเรื่องนี้. เมื่อพระอานนท์กราบทูลว่า เรื่องปฏิจจนุสุมปาบท ดูเป็นเรื่องง่ายเรื่องต้นสำหรับตัวท่านเอง พระพุทธองค์ ได้ตรัสว่า “ดูก่อนอานนท์! อย่ากล่าวอย่างนั้น, ดูก่อนอานนท์! อย่ากล่าวอย่างนั้น, ปฏิจจนุสุมปาบทเป็นเรื่องลึก, ลักษณะหน้าตาที่ดูเป็นเรื่องลึก. หมู่สัตว์นี้ไม่รู้, ไม่รู้ตามเราสอน, ไม่แทงตลอดซึ่งปฏิจจนุสุมปาบท จิตจึงยังเหมือนกลุ่มค้ายุ้ง, เหมือนกลุ่มเศษค้ายุ้งที่เป็นปม, หัวพันกันยังเหมือนเชิงหม้อมูญชะและหม้อบัพพะชะ, ไม่ล่วงพ้นสังสาระ คืออบาย ทุกคติวินาศไปได้” ดังนี้, — (สูตรที่ ๑๐ ทุกขวัคค์, อภิสมยสังยุตต์, ๑๖/๑๑๑/๒๒๕). ข้อนี้เป็นสิ่งที่แสดงว่า เราจะทำเล่น ๆ กับเรื่องนี้ไม่ได้, แต่จะต้องระดมทุ่มเทกำลังสติปัญญาทั้งหมด ศึกษาเรื่องนี้ด้วยความไม่ประมาท.

สำหรับชาวบ้านธรรมดาสามัญ ที่รู้จักแค่สังสติกฎ คือมีความรู้สึกว่ามีตัวตน อยู่ตลอดเวลาอัน เรื่องปฏิจจนุสุมปาบท ก็เป็นเรื่องลึกเกินกว่าที่จะเข้าใจได้ง่าย ๆ แล้ว ก็จะกลายเป็นเรื่องปรัชญาอันลึกซึ้งยุ่งเหยิง เหมือนกลุ่มค้ายุ้ง ดังที่กล่าวแล้ว, แล้ว ก็จะต้องทุ่มเถียงกัน เหมือนคนตาบอดคลำช้าง ที่คลำถูกอวัยวะของช้างในที่ต่างกัน, แต่ **สำหรับพระอรหันต์** นั้น เรื่องนี้จะกลายเป็นเรื่องวิชาธรรมชาติ หรือเป็นวิทยาศาสตร์อันเปิดเผย เหมือนสิ่งของที่เอามาใส่ฝ่ามือดูเล่น ทั้งที่ไม่รู้จักชื่อของมันก็ได้, กล่าวคือ ท่านรู้จักสิ่งต่าง ๆ ดีจนไม่ยึดมั่นในสิ่งใด ไม่เกิดตัณหาอุปาทาน ไม่ว่าอารมณ์ชนิดไหนจะมากกระทบ เพราะความมีสติสมบูรณ์ถึงที่สุด, **ท่านคัมภักซ์ได้ค้นเชิงตามวิธีการของปฏิจจนุสุมปาบทฝ่ายนิโรธวาร,** แต่ท่านไม่จำเป็นจะต้องรู้จักข้อทั้ง ๑๑ ข้อ

ของอาการแห่งปัจจัยสมุปบาททั้งหมดนั้นก็ได้, ท่านพ้นทุกข์ไปแล้วตามวิธีทางของปัจจัยสมุปบาทฝ่ายนิโรธวารแล้ว, แต่ท่านอาจจะสอนเรื่องปัจจัยสมุปบาทโดยละเอียดแก่ใครไม่ได้, หรือถึงกับพูดไม่เป็นเอาเสียเลย : ดั่งนี้ก็ได้. นั้นแหละคือ ความลึกซึ้งของเรื่องปัจจัยสมุปบาท ที่ลึกซึ้งถึงขนาดที่ต้องใช้สติปัญญา ในชั้นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ในการค้นหา และนำมาอธิบายสั่งสอนแก่คนทั่วไป แต่ก็ยังยากลำบากที่สัตว์ทั้งหลายจะเข้าใจ จนถึงกับพระองค์ทรงดำริ น้อมพระทัยไปในทางที่จะไม่สั่งสอนใครเสียเลย ในคราวตรัสรู้ใหม่ๆ โดยทรงเห็นว่า จะเหนื่อยเปล่า หรือได้ผลไม่คุ้มค่าเหนื่อย, แต่ในที่สุด กำลังพระมหากรุณากระตุ้นให้พระองค์ทรงทนลำบาก เพื่อสอนเรื่องที่ยากหรือลึกซึ้งนี้จนได้ เพื่อเห็นแก่คนบางคน ที่อาจจะเข้าใจได้ และมีอยู่ในโลกนี้. ข้อนี้เราจะต้องเห็นความยากลำบากของพระพุทธองค์ ในการที่จะต้องทรงอธิบายเรื่องที่คนธรรมดาสามัญเข้าใจไม่ได้, ให้เข้าใจจนได้.

ข้อเท็จจริงอันลึกซึ้งเกี่ยวกับเรื่องนี้ มีอยู่ว่า พระพุทธเจ้าท่านประกาศศาสนา ด้วยความยากลำบาก คือต้อง **ตรัสด้วยภาษาถึงสองภาษา** ในคราวเดียวกัน, คือตรัสโดย **“ภาษาคน”** สำหรับสอนศีลธรรมแก่คนที่ยังหนาไปด้วย **ผัสสะ** คือมีความรู้สึกเป็นตัวเป็นตน เป็นของๆ ตนจนยึดมั่นอยู่อย่างเหนียวแน่นเป็นประจำ, และตรัสโดย **“ภาษาธรรม”** สำหรับสอนคนที่ **มีธุลีในดวงตาอันเบาบางแล้ว** จะได้เข้าใจ **ปรมัตถธรรม** เป็นการสอนปรมัตถธรรม ให้รอดพ้นไปจากผัสสะติดพัน อันเป็นสมบัติดั้งเดิม เพื่อให้ทั้งสมบัติดั้งเดิมนั้นเสีย, มันเป็น ๒ ภาษากันอยู่ดังนี้. สำหรับปัจจัยสมุปบาทนั้น เป็นเรื่องปรมัตถธรรม ที่ต้องพูดกันด้วย **“ภาษาธรรม”** เป็นเรื่องที่ตรงกันข้ามไปหมด จากเรื่องศีลธรรม, แล้วจะนำมาตรัสด้วยภาษาคน ที่ใช้สำหรับเรื่องศีลธรรม ได้โดยวิธีใด หรืออย่างไร? เมื่อตรัสโดยภาษาคน มันตรัสไม่ได้, ถ้าตรัสโดยภาษาธรรม คนฟังก็ตีความตามภาษาคนไปหมด เลยไม่เข้าใจ หรือเข้าใจผิดอย่างตรงกันข้ามไปเสียเลย. อันนี้เอง เป็นต้นตอของปัญหาอันยุ่งยาก

สำหรับการสอนเรื่องปัจจุสมุปบาท ที่ทำให้ทรงท้อพระทัย ในที่แรกถึงกับจะไม่ทรงสอน, ที่ทรงสอนแล้วก็ยังไม่เข้าใจ ดังเรื่องของภิกษุสาติเกวฏฐบุตร ดังที่กล่าวถึงในหนังสือเล่มนี้ หน้า ๓๔๗ เป็นต้น, กระทั่งถึงที่พวกเราเวลานี้ **สอนเรื่องนั้นกันไม่รู้เรื่อง, พูดกันไม่รู้เรื่อง, สนทนากันไม่รู้เรื่อง, รับคำสอนแล้วปฏิบัติอะไรไม่ได้, ยังปฏิบัติยังผิดไกลออกไปอีก.** ดังนั้นเป็นต้น.

เนื้อหาทรงสอนศีลธรรม ก็ต้องตรัสอย่างมีสัจจ์ มีบุคคล มีตัวตน กระทั่งมีตถาคตเอง, กระทั่งสอนให้ทำบุญกุศล ตายแล้ว จะได้รับผลบุญกุศลที่สร้างไว้.

ครั้นทรงสอนปรมัตถธรรม ก็ตรัสอย่างไม่มีสัจจ์ บุคคล กระทั่งตถาคตเอง, มีแต่สิ่งที่อาศัยกันเกิดขึ้นชั่วคราว ๆ หายกันไป ที่เรียกว่าปัจจุสมุปบันนธรรมแต่ละอย่าง ๆ ติดต่อกันเป็นสาย เรียกว่า ปัจจุสมุปบาท. ไม่มีทางที่จะพูดว่าตัวใคร แม้ในขณะนี้, จึงไม่มีใครเกิด หรือใครตาย ไปรับผลกรรมเก่า ทำนองสัสสตทิฎฐิ, และ **หังไม่ใช่นายแลวก์สูญไปในทำนองอุจเฉททิฎฐิ,** เพราะว่าไม่มีคนที่จะตายไปขาดสูญเสียแล้วตั้งแต่บัดนี้. **ความอยู่ที่ตรงกลางนั้นแหละ คือเรื่องปัจจุสมุปบาท** หรือมัชฌิมาปฏิปทาทางปรมัตถธรรม, คู่กับอริยมรรคมีองค์แปด ซึ่งเป็นมัชฌิมาปฏิปทาที่ใช้ได้กระทั้งทางศีลธรรม. ตามปรกติกนธรรมดาทัวไป ก็ยึดถือทางศีลธรรม เพื่อสบายใจอยู่ด้วยความดี ตลอดเวลาที่เหตุปัจจัยของความดียังไม่เปลี่ยนแปลง. พอเหตุปัจจัยนั้นเปลี่ยนแปลง หรือว่ามันแสดงความไม่เที่ยงเป็นอนัตตา และเป็นทุกข์ เพราะความยึดถือขึ้นมา ความรู้เพียงแคศีลธรรมนั้น ก็ไม่เป็นที่พึงได้ จึงต้องหันไปหาเรื่องปรมัตถธรรม เช่นเรื่องปัจจุสมุปบาทนี้ เพื่อกำจัดความรู้สึกเป็นทุกข์ ที่เลื่อนระดับสูงขึ้นไป, คือมีใจอยู่เหนือความมีตัวตน หรืออะไรที่เป็นของตน กระทั่งความดีชั่ว บุญบาป สุขทุกข์, โดยไม่มีความทุกข์อะไรเหลืออยู่เลย. ดังนั้น การสอนเรื่องปัจจุสมุปบาทชนิดที่มีตัวตนและเนื่องกันเป็นชาติ ๆ ไปนั้น ผิดหลักปัจจุสมุปบาท หรือผิดหลักของพุทธวจนะ ซึ่งต้องการจะสอนให้คนหมดสิ้นความรู้สึกว่าตัวตน, หรือ

หลักปฏิบัติ ดับทุกข์ โดยอย่าให้กระแสปัจจัยสมุปบาทเกิดได้

๔๒๑

อยู่เหนือความรู้สึกว่ามีตัวตนโดยประการทั้งปวง. ดังนั้นเรื่องปัจจัยสมุปบาท จึงไม่เกี่ยวข้องกับเรื่องศีลธรรม ที่ยังต้องอาศัยผัสสคติปฏิบัติ หรือความมีตัวคนเป็นมูลฐาน แต่ประการใด.

อย่างไรก็ตาม เรื่องปัจจัยสมุปบาทนี้ อาจมีได้เป็น ๒ อย่าง คืออย่างที่อธิบายผิดหรือเพ้อ จนปฏิบัติอะไรไม่ได้ และอธิบายกันมาผิดๆตั้งพันปีแล้ว (ดังที่กล่าวในหน้า ๓๗๗ แห่งหนังสือเล่มนี้), และอีกอย่างหนึ่งก็คือปัจจัยสมุปบาทที่ถูกต้องหรืออธิบายอย่างถูกต้องตรงตามพุทธประสงค์ ใช้ปฏิบัติได้ทีนี้เดี๋ยวนี้ ได้รับผลทีนี้เดี๋ยวนี้, ได้แก่การระงับเมื่อมีการกระทบทางอายตนะ อย่าให้เวทนาปรุงเป็นตัณหาขึ้นมาได้, และปฏิบัติกันอยู่ทั่วไปโดยไม่เรียกว่าปัจจัยสมุปบาทก็ยังมิ และได้ผลเป็นที่พอใจอยู่ตลอดเวลา. ผู้สนใจจะต้องระวังให้ดี เพื่อให้ถูกตัวปัจจัยสมุปบาทของพระพุทธเจ้า ในเมื่อมันปนเปกันอยู่เป็นสองชนิดนี้. ปัจจัยสมุปบาทที่แท้ของพระพุทธเจ้าก็ไม่ใช่อุจเฉททิฏฐิ ที่จะทำให้คนไม่ทำดี ไม่รับผิดชอบ หรือไม่รักชาติ เหมือนที่ชอบหาความกันอยู่ทั่วไป, และทั้งไม่ใช่สัสสตทิฏฐิ ที่ทำให้คนหลงตัวเองหรือหลงชาติ หลงทุกอย่างที่เป็นตัวตนของตน อย่างคนบ้าหลัง. ปัจจัยสมุปบาทไม่ใช่เรื่องเพ้อทางปริยัติ เหมือนที่พูดกันอยู่โดยมาก, แต่ต้องเป็นเรื่องปฏิบัติที่รัดกุม คือมีสติควบคุมความรู้สึก เมื่อมีการกระทบทางอายตนะ อย่าให้เกิดตัณหา อุปาทาน ภพชาติ ขึ้นมาได้ โดยที่ไม่ต้องใช้คำว่า “ปัจจัยสมุปบาท” ซึ่งเป็นคำเทคนิคมากเกินไปนักก็ได้.

สิ่งที่เราจะต้องช่วยกันระวัง ก็คืออย่างอธิบายปัจจัยสมุปบาท อันเป็นหัวใจของพุทธศาสนา ให้กลายเป็นลัทธิ อนิมิสมฺ ที่มี จิต เจตภูต วิญญาณอะไร ในทำนองเป็นผีมีตัวตนไปเกิด หรือสิ่งในร่างที่เกิดแล้ว อยู่ตลอดเวลาเลย, นักศึกษาหรือฝรั่งแห่งยุคปรมาณู ยุคอวกาศ หรือยุคป้องกันก็ตาม เขาจะหัวเราะเยาะเอา. ขอให้ช่วยกันกู้หน้าพุทธบริษัทไทย ในส่วนนี้อย่างเคร่งครัด. อย่าเอาการสอนศีลธรรม

ด้วยภาษาคนหรือภาษาสัตสตทิกฏฐิ มาปนกันกับการสอนปรมัตถธรรมด้วยภาษาธรรม หรือภาษาสัมมาทิฏฐิอันสูงสุด กล่าวคือความรู้เรื่องปฏิจจสมุปบาทนี้เลย : การปฏิบัติ ตามหลักปฏิจจสมุปบาทนั้น จัดเป็น **หัตถิมาปฏิบัติฝ่ายปรมัตถธรรม** (ปรากฏอยู่ใน สูตรที่ ๕ อาหารวัคค์ นิทานสังยุตต์ ๑๖/๒๑/๕๓), และในสูตรเดียวกันนี้ ได้ทรงระบุ **สัมมาทิฏฐิอันสูงสุด หรือที่เป็นโลกุตตระ** ว่าได้แก่ทิฏฐิที่ไม่เอียงไปทางสัตสตทิกฏฐิ หรืออุจเฉททิฏฐิ ด้วยอำนาจความรู้เรื่องปฏิจจสมุปบาทนั่นเอง. ปฏิจจสมุปบาท เป็น เรื่องอยู่ระหว่างกลาง : ระหว่างความมีตัวตน กับความขาดสูญจากตัวตน, และเป็น เรื่องที่มีหลักของตัวเองว่า “**เพราะสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี, เพราะสิ่งนี้กับ สิ่งนี้จึงกับ**”. และ หลักอันนี้เอง ที่ทำพุทธศาสนาไม่ให้ตกไปฝ่ายสัตสตทิกฏฐิ และทั้งฝ่ายอุจเฉททิฏฐิ. แต่อยู่ตรงกลาง. ดูให้ดี ๆ อย่าให้เรื่องมันกลายเป็นว่า เรากำลังสอนเรื่องปฏิจจสมุป- บาทอย่างไม่ใช่พุทธ แต่กลายเป็นฮินดูหรือพราหมณ์ไปเสียแล้ว. ในหมู่ที่มีสัตส- ตทิกฏฐิจะมีสิ่งที่เรียกว่า ปฏิจจสมุปบาทไม่ได้, เพราะมันเป็นของตรงกันข้าม. **การ** **สอนปฏิจจสมุปบาทไปในรูปของสัตสตทิกฏฐิ** นั้น คือการทำลายหลักเรื่องปฏิจจสมุปบาท เสียนั่นเอง. นี่แหละคือข้อที่ต้องระวัง.

ข้อความในบาลี คือพระพุทธรูป ในสูตรทั้งหลายที่เป็นของเดิม ๆ พิจารณา ดูแล้วจะเห็นได้ว่า มีการแยกกันได้อย่างชัดเจน : เป็นเรื่องทางศีลธรรม ของผู้ที่ ยังต้องมีสัตสตทิกฏฐิอยู่พวกหนึ่ง, และเป็นเรื่องทางปรมัตถธรรมเพื่อทำลายสัตสตทิกฏฐิ เสีย และก็ไม่ได้เลยไปถึงอุจเฉททิฏฐิด้วย นี่ก็มีอยู่ส่วนหนึ่ง. ครั้นตกมาถึงยุคอรธกถา เกิดการน้อมเอียงขึ้นมากมายทั่วไปหมด คืออธิบายเรื่องปรมัตถธรรม ไปในรูปของ สัตสตทิกฏฐิ แม้กระทั่งเรื่องเช่นปฏิจจสมุปบาทนี้, มีโอกาสสักนิดหนึ่งเมื่อไร ก็จ ะอธิบายไปในรูปที่มีตัวตน ตายแล้วไปเกิดโดยคนคนเดียวกัน, หรือกลายเป็นเรื่อง วัตถุไปหมด. ตัวอย่างเช่นนรก ก็จะอธิบายแต่นรกได้ดิน หลังจากตายแล้วทั้งนั้น, ไม่ขึ้นนรกในกระแสแห่งปฏิจจสมุปบาท ที่น่ากลัวกว่า และอยู่ที่นั่นแล้ว เสียเลย, หาก

จะมีนรกชนิดที่ตรัสไว้ในลักษณะที่เกิดทางเวทนาในปัจจุสมุปปาท ก็พาเอาไปได้ दिनหลังแต่ตายแล้วเสียอีกตามเคย. ดังนั้น ใน **การศึกษาเรื่องปัจจุสมุปปาท** ต้อง **ถือเอาบาลีเดิมเป็นหลัก** อย่ามอมบตัวให้กับบรรลถถาอย่างไม่มีลิมหุลิมตา, หรืออย่ามอมบตัว ๑๐๐ เปอร์เซนต์ ให้กับหนังสือที่แต่งขึ้นหลัง เช่นคัมภีร์วิสุทธิมรรค เป็นต้น (ซึ่งเชื่อกันว่าผู้แต่งเป็นบุคคลคนเดียวกับกับผู้รวบรวมบรรลถถาทั้งหมด) ซึ่งจะทำให้ **ไคอันไคหังแต่เพียงอย่างเดียว เหมือนกับการผูกขาด.** แต่จะต้องสงวนสิทธิ์และใช้สิทธิ์ตามที่พระพุทธองค์ทรงมอบไว้ให้ โดยหลักแห่งกาลามสูตร, และมหาปเทศฝ่ายสุตตันตะ ดังที่ตรัสไว้ในมหาปริณิพพานสูตรเป็นต้นนั่นเอง มาเป็นเครื่องคุ้มครองป้องกัน การตกเป็นทาสของหนังสือที่แต่งหรืออธิบายกันในชั้นหลัง ซึ่งเอียงไปในทางสัสตทิกฎูยั้งขึ้นทุกที. แต่ถ้ามีมหาปเทศเป็นต้นชนิดที่อยู่ในมือ เราจะสามารถเลือก เพื่อนเอาแต่ของที่ถูกต้อง ออกมาจากกองขยะกองใหญ่ที่สุมๆ กันไว้นั้นได้อย่างมากมายเหมือนกัน. มิใช่จะไม่มีประโยชน์อะไรเสียเลย, เว้นแต่ว่าจะต้องมีการเลือกคัดอย่างเคร่งครัด ตามกฎเกณฑ์ที่พระพุทธองค์ทรงวางไว้ สำหรับการเลือกคัดจริงๆ เท่านั้น. **ท่านผู้เป็นนักปราชญ์แห่งยุค** เช่นสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ท่านก็ทรงแนะไว้อย่างนี้, แถมทรงแนะให้กระทำการวิจารณ์ เช่นนี้ แม้แก่ปกรณ์ชั้นบาลีสังคิตด้วยซ้ำไป, และข้าพเจ้า ก็ได้ทำตัวเป็นสานุศิษย์ที่เชื่อฟังอย่างดีของท่านตลอดมา. ตามหลักการของมหาปเทศนั้น สิ่งใดหรือปัญหาใด ลงกันไม่ได้กับหลักการส่วนใหญ่ในธรรมและวินัยหรือที่เรียกว่า **สุตเตโอสาเรคพหุ, วินเย สนุทสเสคพหุ,** แล้วให้ถือว่าฟังมาผิด จำมาผิด อธิบายผิด หรือสอนผิดแล้วแต่กรณี. สำหรับกรณีของปัจจุสมุปปาทนี้ มีหลักการใหญ่เพื่อกำจัดสัสตทิกฎู และไม่ให้เลยออกไปสู่อุจเจตทิกฎูด้วยในขณะเดียวกัน, ดังนั้น การสอนปัจจุสมุปปาทให้เข้าใจไปในทำนองว่าเป็นบุคคลคนเดียวกัน ๓ ชาตินั้น, เป็นสิ่งที่รับไม่ได้โดยมหาปเทศ. หนังสือ “ปัจจุสมุปปาทจากพระโอษฐ์” ที่กำลังจัดพิมพ์อยู่จะช่วยพิสูจน์อย่างมากในข้อนี้.

หลักเกณฑ์ที่เนื่องกันอยู่กับปฏิจสุมุปาบท จะมีอยู่ดังต่อไปนี้ :-

๑. จะมีภพ หรือชาติ ทุกคราวที่มีการกระทบทางอายตนะ ที่ปราศจากสติปัญญาในเรื่องของวิมุตติ ดังที่กล่าวไว้ในหน้า ๓๗๒ ของหนังสือนี้, เรียกอีกอย่างหนึ่งกว่า ในขณะกระทบนั้น มีแต่อวิชชา จึงปรุงเป็นปฏิจสุมุปาบท.

๒. ในภาษาปฏิจสุมุปาบท จะไม่มีคำว่า นกฺขล คัคคณ เรา เหา ซึ่งเป็นผู้ทุกข์ หรือดับทุกข์ หรือเล่นท่องเที่ยวไปในวัฏฏสงสาร ดังเรื่องของภิกษุสาติเกวัฏฏบุตร ในหน้า ๓๔๗ ของหนังสือนี้.

๓. ในภาษาปฏิจสุมุปาบท จะไม่มีคำว่า “สุข” จะมีแต่คำว่าทุกข์ และดับไม่เหลือแห่งทุกข์, เพราะไม่มุ่งจะแสดงสุข ซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งสัสสตทิฏฐิ, เว้นแต่จะกล่าวโดยภาษาคน ถือเอาภาวะไม่มีทุกข์นั้น เป็นความสุขเพื่อประโยชน์แก่การสอนศีลธรรมเท่านั้นเอง ดังที่กล่าวว่า นิพพานเป็นยอดสุขเป็นต้น.

๔. ปฏิสนธิวิญญาณ ชนิดที่เป็นตัวตน **ไม่มี** ในภาษาปฏิจสุมุปาบท, ดังนั้นคำว่าวิญญาณในปฏิจสุมุปาบท จึงทรงระบุไปยังวิญญาณหก, แต่ถ้าจะหาเลขเรียกวิญญาณเหล่านี้ว่า “ปฏิสนธิวิญญาณ” ก็ยังมีทางทำได้ คืออธิบายว่า วิญญาณหกนี้เอง ก่อให้เกิดนามรูป - สฬายตนะ - ผัสสะ - เวทนาขึ้นมา, แล้วยังสืบต่อไปถึงภพ และชาติ อันเป็นตอนปลายของปฏิจสุมุปาบท, แต่พระองค์ไม่ทรงเรียกหรือทรงอธิบายไว้ในที่ไหนว่า ปฏิสนธิวิญญาณ, เพราะทรงประสงค์ให้เราลองกันในแง่ของวิญญาณ ตามธรรมดาตนเอง. คำว่าปฏิสนธิวิญญาณเพ็งมีใช้ในหนังสือชั้นหลัง เป็นการตั้งสัสสตทิฏฐิกลับเข้ามาสู่พุทธศาสนาโดยปริยาย และเป็นกาฝากของพุทธศาสนา ซึ่งจะคอยกัดกินพุทธศาสนาให้หมดไป. เรามีวิญญาณหก ตามธรรมชาติ และมีปฏิจสุมุปาบทได้โดยไม่ต้องอาศัยคำว่า ปฏิสนธิวิญญาณเลย.

๕. ในวงของปัจจัยสมุปบาท มีแต่ปัจจัยสมุปบันนธรรม คือสิ่งที่ได้อาศัย
สิ่งอื่น แล้วเกิดขึ้น ปรากฏอยู่ชั่วขณะ เพื่อปรุงแต่งให้เกิดสิ่งอื่นต่อไป. การที่
ปรุงแต่งกันนั้นเรียกว่าปัจจัยสมุปบาท. มีค่าที่ต้องสนใจหรือศึกษาเพียงสองค่าเป็น
หลักสำคัญ, อย่าให้เกิดเป็นตัวตน หรือเป็นสัสสตทิฐิขึ้นมา, และก็อย่าให้เห็นเป็น
ตรงกันข้ามจากตัวตน จนไม่มีอะไรเสียเลย คือกลายเป็นอุจเจททิฐิ, แต่ให้อยู่
ตรงกลาง ที่เรียกว่ามัชฌิมาปฏิปทา คือมีปัจจัยสมุปบันนธรรมนั่นเอง.

๖. ถ้ามัวไปในการเรื่องกรรม : ปัจจัยสมุปบาทมุ่งหมายแสดงกรรมที่
ไม่คำไม่ขาว และเป็นที่สุดแห่งกรรมดำกรรมขาว, โดยจัด บุญ อบุญ และอเนญชา
เป็นเรื่องทุกข์ไปหมด, ต้องเห็นอสังขารทั้งสามนี้ จึงจะดับทุกข์สิ้นเชิง; ดังนั้นจึงไม่
เป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่นถือมั่น ว่าตัวตน หรือสัสสตทิฐิแต่ประการใดได้.

๗. หลักพุทธศาสนา ต้องประกอบอยู่ด้วยความเป็นปัจจุบันนธรรมหรือ
ฉันทิฐิโก เสมอ; การให้ปัจจัยสมุปบาทรอบเดียวกันนี้ทั้ง ๓ ชาติ (ตามความ
หมายในภาษาคนธรรมดา) นั้นไม่ใช่หลักสันทิฐิโก; อาการของปัจจัยสมุปบาท
ทั้ง ๑๑ อาการ ต้องเป็นฉันทิฐิโก ทั้ง ๑๑ อาการตลอดเวลา, จึงจะเป็นปัจจัย-
สมุปบาทชนิดที่ทรงสอน.

๘. ผู้ตรของปัจจัยสมุปบาทนั้น ครัสไว้หลายแบบ เช่นแบบอนุโลม
จากอวิชชาไปหาความทุกข์, แบบปฏิโลม จากความทุกข์ไปหาอวิชชา, และมีทั้ง
ฝ่ายนิโรธวาร คือการดับ ซึ่งตรัสทั้งสองแบบด้วยเหมือนกัน, และยังมีตรัสตั้งต้น
ที่อาศัยตะกัณหากัน แล้วเกิดวิญญานผัสสะเวทนาไปเลย โดยไม่ต้องกล่าวชื่อของ
อวิชชาออกมา ก็ยังมี, และตรัสเพียงเวทนาลงไปหาความทุกข์ก็มี. ที่แปลกที่สุดนั้น :
ตรัสรวมสมุทยวารกับนิโรธวารไว้ในสายเดียวกัน คือตรัสว่า อวิชชาให้เกิดสังขาร -
วิญญาน - นามรูป ไปจนถึงตัณหา แล้วเปลี่ยนเป็นตรัสความดับของตัณหา-อุปาทาน

— เรื่อยไปจนถึงดับทุกข์; ทำนองจะทรงแสดงยืนยันว่า แม้ปัจจุสมุปบาทจะดำเนินไปจนถึงคัมภีแล้ว ก็ยังอาจจะเกิดสติกัณกระแสดับหนนั้นให้หยุด และวกกลับกลายเป็นการดับทุกข์ ได้อย่างน่าอัศจรรย์. ถ้าเรานำเอาสูตรของปัจจุสมุปบาท ทุกๆ แบบมาดูพร้อมๆ กัน จะทำให้มองเห็นได้ชัดทีเดียวว่า เรื่องปัจจุสมุปบาทนี้ ไม่ใช่เรื่องที่ต้องกินเนื้อที่หรือเวลา คร่อมกันถึง ๓ ภพ ๓ชาติ (ตามความหมายในภาษาคนธรรมดา) เลย.

๙. **ปัจจุสมุปบาท เป็นเรื่องของขณิกวาท** ไม่ใช่สัสสตวาท, ดังนั้นคำว่า *เกิด* คำว่า *ชาติ* เป็นต้น ย่อมหมายถึงการเกิด ในขณะแห่งปัจจุสมุปบาทสายหนึ่งในชีวิตประจำวันของคนธรรมดา, คือเฟลอสติเมื่อมีการกระทบทางอายตนะครั้งหนึ่ง ตามที่กล่าวไว้ในข้อ ๑. นั่นเอง, รู้ได้ง่ายๆ เช่นเกิดโลก, หรือโกรธ, หรือหลง, ครั้งหนึ่งๆ ก็มีการเกิดแห่งตัวกชาติหนึ่งๆ เสร็จไปแล้ว ถ้าใครยังรักที่จะใช้คำว่า ชาตินี้ ชาติหน้อยๆ ก็จงถือเอา **ชาติในลักษณะขณิกะ** เช่นนี้ก็ยังได้, ยังจะตรงตามความเป็นจริง เป็นสันทิฎฐิโก และมีประโยชน์กว่า ที่จะถือเอาการเกิดตามภาษาคน (คือออกจากท้องแม่ครั้งหนึ่ง) ซึ่งไม่ใช่ภาษาปัจจุสมุปบาทที่เป็นภาษาขณิกวาท, และทำให้เข้าใจเรื่องปัจจุสมุปบาทไม่ได้. เราควรจะชอบ **ชาติหน้า** ที่ใกล้ๆ ที่ควาถึง และจัดการได้ตามต้องการ ดีกว่าชาติหน้าที่ไม่รู้วายุอยู่ที่ไหน.

๑๐. **ปัจจุสมุปบาทสำหรับบุคคล นั้นเป็นปรัชญา; ไม่จำเป็น และไม่มีประโยชน์อะไรนัก.** ปฏิจจสมุปบาทแท้จริง คือการปฏิบัติ เพื่อไม่ให้ทุกข์เกิดขึ้นมาได้ ด้วยการมีสติในทวารทั้งหก เมื่อมีการกระทบทางอายตนะนั่นเอง โดยหลักที่เรียกว่า **ดำรงอนิหัตถ์ในทวารทั้งหลาย โดยประการที่อาสวะจะไม่เกิดขึ้นได้**, ซึ่งเป็นปัจจุสมุปบาทฝ่ายนิโรธวารอยู่โดยสมบูรณ์, แม้จะมีชื่อเรียกเป็นอย่างอื่น แต่เป็นเรื่องเดียวกันแท้. ปฏิจจสมุปบาทชนิดนี้ตรัสเรียกว่า **สัมมาปฏิบัติ** (๑๖/๕/๒๑).

ทั้งหมดนี้ เป็นหลักทดสอบเพื่อรู้จักปฏิจสมุปบาทที่แท้จริง คือปฏิบัติได้ และมีประโยชน์แก่การดับทุกข์โดยตรง : มีความทุกข์เพราะกิเลสครั้งหนึ่ง ก็จัดเป็นปฏิจสมุปบาทคราวหนึ่ง หรือรอบหนึ่ง, และ **คล้ายกับการเกิด ๒ หน** คือเมื่ออายตนะภายนอกและภายในกระทบกัน เกิดวิญญาณขึ้น ในขณะที่ประกอบอยู่ด้วยอวิชชา นี่คือการเกิดขึ้นของวิญญาณ - นามรูป - อายตนะ ซึ่งก่อนหน้านี้ เหมือนกับมิได้มี เพราะกำลังหลับอยู่. วิญญาณในขณะนั้นจึงอยู่ในลักษณะที่พวกสัตสสตักฎิจะขนานนามให้ว่า “ปฏิสนธิวิญญาณ” ครั้นเกิดเวทนาด้วยอำนาจของผัสสะแล้ว ก็จักเกิดกิเลสโดยตรง คือตัณหาอุปาทานอันจะก่อให้เกิดภพ -ชาติ ซึ่งเป็นการเกิดอีกครั้งหนึ่ง, ซึ่งเป็นการเกิดของอัตตวาอุปาทาน เป็นตัวกู - ของกู อันจะเสวยทุกข์ด้วยปัญหอนันเกิดมาจาก ชาติ - ชรา - มรณะ - โสกะ - ปริเทวะ - ทุกขะ - โทมนัส - อุปายาส, หรือที่เรียกรวม ๆ ว่า ปัญญาอุปาทานกัณฐิธันเป็นทุกข์. รวมความว่าในปฏิจสมุปบาทรอบหนึ่งจะมีการเกิด ๒ หนดังนี้, แต่ไม่จำเป็นต้องตายเข้าโลงจึงจะมีตายหรือเกิด ซึ่งเป็นเรื่องของร่างกายในภาษาคน ไม่ใช่เรื่องปฏิจสมุปบาทที่พระองค์ตรัสไว้.

เรื่องปฏิจสมุปบาทนี้ มี **ประโยชน์ที่ทรงมุ่งหมาย** คือจะกำจัดเสียซึ่ง **อัครานุกฎิ** หรือความสำคัญว่าตัวตน ให้ชัดเจนลงไป, ลำพังแต่จำแนกให้เห็นว่าขันธห้าเป็นอนัตตา อย่างนั้นอย่างนี้ มันยังไม่พอ จึงต้องแสดงให้เห็นชัดด้วยลักษณะการของปฏิจสมุปบาท, ว่า **ขันธทั้งหลายนี้ เพิ่งเกิดเมื่อมีการ ๑๑ อาการของปฏิจสมุปบาทเกิดขึ้นครบถ้วน** โดยหลักที่ว่า “เพราะสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี, ฯลฯ”. นี่ทำให้เห็นอนัตตาชัดเจนไป ทั้งที่ตัวกิเลส, ตัวกรรม, และตัววิบากของกรรม; หรืออีกอย่างหนึ่งก็ว่า เป็นอนัตตาทั้งที่เหตุ และตัวผล ตลอดไปไม่เว้นระยะ. ถ้าไม่แจ่มแจ้งในอาการของปฏิจสมุปบาท, เพียงแต่ได้ฟังว่าเบญจขันธ์เป็นอนัตตา; ก็อาจจะเกิด **ความลงอนอย่างน่าขบขัน** ดังเรื่องของภิกษุรูปหนึ่งในปณณมสูตร ขัชนียวัคค์สังยุตตนิกาย ว่า “ท่านผู้เจริญทั้งหลายเอ๋ย ได้ยินว่าขันธทั้งห้า เป็นอนัตตา,

กรรมทั้งหลายที่อนัตตากระทำ จะถูกต้องอัตตา ที่กระทำได้อย่างไร” ดังนี้, (๑๗/๑๒๖/๑๙๒). ข้อนี้เป็นความเห็นอนัตตาครั้งก่อนตามที่ได้ฟังว่าขันธเป็นอนัตตา, พอจะมองเห็นได้, แต่ครั้นถึงคราวที่การทำความกรรมมีผล ก็กระโดดออกไปรับเอาผลนั้นมาเป็นของตน สุขหรือทุกข์ก็ตาม, ทำให้เกิดอาการเล่นตลกขึ้นมา. แต่ถ้ามีความแจ่มแจ้งในอาการของปฏิจสมุปบาทแล้ว ความหลงชนิดนี้ ก็เกิดขึ้นไม่ได้.

ผู้ที่เข้าใจแจ่มแจ้งในหลักของปฏิจสมุปบาท ที่เป็นขณิกภาพ ไม่มีอะไรที่เป็นตัวตนดังที่กล่าวแล้วนั้น ก็ยังสามารถที่จะมีชาตินี้ – ชาติหน้า, มีอบาย คือ นรก เปรต ภูต อสุรกาย, มนุษย์ สวรรค์ พรหม, กระทั่งถึงพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ได้ในกระแสแห่งปฏิจสมุปบาทนั่นเอง ด้วยอำนาจการปรุงแต่งของอภิสสังขารที่เป็นบุญ เป็นอบุญ และเป็นอเนนุชา ดังที่ทราบกันดีอยู่แล้ว. ถ้าการปรุงแต่งนั้นสำเร็จรูปในตอนเกิดเวทนา, หรือในตอนเกิดชาติก็ตาม, ถ้ามีอาการเป็นความเดือดร้อนใจ ก็มีความหมายแห่งนรก, ดังที่พระองค์ตรัสเรียกในสูตรที่ ๓ ปาตวัคค์ สัจจสังยุตต์ว่า **นรก ข้อมหาปริพาหะ, และในสูตรที่ ๒ เทวทหวัคค์ สฬายตนสังยุตต์ว่า **ฉสัสสยติคนรก** (๑๘/๑๕๘/๒๑๔) เป็นต้น, ซึ่งเป็นนรกจริง หรือน่ากลัวยิ่งกว่านรกใต้ดินของพวกสัสสตทิฎฐิ. และในสูตรที่ ๓ ถัดไปได้ตรัสถึงสวรรค์ ชื่อ **ฉสัสสยติกสวรรค์** ซึ่งเป็นสวรรค์แท้หรือสวรรค์จริง ยิ่งกว่าสวรรค์บนฟ้าของพวกสัสสตทิฎฐินั่นเอง. ถ้าเวทนาหรือความทุกข์นั้น เต็มไปด้วยความกลัว ก็เป็นอสุรกาย, ถ้าเต็มไปด้วยความหิวตั้งใจจะขาด ก็คือเปรต, ว่างก็คือสัตว์เดรัจฉาน, ทุกข์พอประมาณอย่างมนุษย์ก็เป็นมนุษย์, อร่อยอยู่ด้วยกามารมณ์นานาชนิด นานาระดับก็คือสวรรค์ชั้นต่างๆ กัน, และเมื่ออ้อมอยู่ด้วยสุขเวทนาหรือทุกขมสุขเวทนาในรูปฌานและอรุปรฌานนานาชนิด ก็คือความเป็นพรหมนานาชนิด อีกนั่นเอง, เป็นของจริงยิ่งกว่าที่กล่าวว่าจะได้จะถึงต่อเมื่อเข้าโลงแล้ว. ทั้งนี้เพราะตีความหมายของคำ**

ว่า **โอปปาติกะ** ในพระพุทธศาสนาผิดไปนั่นเอง. ใน **กระแสนิโรธวาร** แห่งปัจจัยสมุปบาทนั่นเอง เราจะหาพบพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ที่แท้จริง เป็นสันติวิสุทธิโก และบัจจัตถัง เวทิตัพโพ วิญญูหิ ยิ่งกว่าพระรัตนตรัย ที่มีพร่ำเพ้อหากันแต่ปากของพวกสัสสตวิสุทธิอื่นนั่นเอง. **ชาตินี้** คือปัจจัยสมุปบาททางปัจจุบัน, **ชาติหน้า** ก็คือปัจจัยสมุปบาททางถัดไป ตามลำดับๆ. แม้ก็เป็นชาตินี้ ชาติหน้าที่แท้จริงยิ่งไปกว่าชาติของพวกสัสสตวิสุทธิ ที่เอาการเกิดจากท้องแม่และการเข้าโลง เป็นเครื่องกำหนดนับสิ่งที่เรียกว่า ชาติตามภาษาคน หรือภาษาเด็กอมมือ, ไม่ใช่ภาษาปัจจัยสมุปบาท ของพระพุทธองค์เลย. แม้ก็เป็นเครื่องช่วยได้ดีที่สุดในการศึกษาให้รู้จักสิ่งที่เรียกว่าปัจจัยสมุปบาท ชนิดที่เป็นของพระพุทธเจ้า; มิใช่ของพวกอาจารย์สัสสตวิสุทธิ ที่ว่าเอาเองในยุคหลังๆ แล้วก็ว่าสืบปรมิปราต่อๆ กันมาจนบัดนี้.

สิ่งที่ช่วยให้เข้าใจข้อเท็จจริง ที่ว่า **ภาษาปัจจัยสมุปบาท หรือภาษาสูงสุด** ในทางธรรม เป็นสิ่งที่ต่างจากภาษาชาวบ้านธรรมดา ที่ยังคงเจืออยู่ด้วยสัสสตวิภูตินั้น มีอยู่มากมายหลายอย่าง. ตัวอย่างเช่นสิ่งที่เรียกว่า **“สัมมาทิฐิ”** : สัมมาทิฐิที่ตรัสไว้ในภาษาคนสำหรับปุถุชนทั่วไปนั้น จะระบุว่ามิ โลกนี้ โลกหน้า มีบิดามารดา มีนรคสวรรค์ มีกรรมและคนผู้ทำกรรม รับผลกรรม ชาตินี้และชาติต่อไป ตามโวหารคนธรรมดาสามัญเข้าใจและยึดถือ. ครั้นมาถึง **สัมมาทิฐิขั้นกลาง** ดังที่ปรากฏอยู่ในฐานะเป็นองค์แห่งอัฐสังคิมรรคนั้น ไม่ทรงระบุเช่นนั้น, ระบุแต่เรื่องทุกข์ กับความดับไม่เหลือแห่งทุกข์เท่านั้น, จะไม่ระบุ หรือยอมรับว่ามีบุคคลผู้ทุกข์ หรือผู้ทำการดับทุกข์เลย, และก็เรียกว่าสัมมาทิฐิด้วยเหมือนกัน. ครั้นมาถึง **สัมมาทิฐิขั้นสูงสุด** หรือชั้นโลกุตระจริงๆ ดังที่ตรัสไว้ใน สูตรที่ ๕ อาหารวัคคินทานสังยุตต์ นั้นกลับระบุสูงขึ้นไปอีก คือทิฐิที่เห็นปัจจัยสมุปบาทจริงแล้ว **ไม่เียงไปทางอดีต** (ความเห็นว่าตัวตนมี) และ **ไม่เียงไปทางอนาคต** (ว่าตัวตนไม่มี), เพราะเห็นชัดอยู่แต่ในระหว่างกลาง คือเห็นกระแสแห่งปัจจัยสมุปบาท ซึ่งมีอยู่ว่า **“เพราะ**

สิ่งหนึ่งสิ่งหนึ่ง; เพราะสิ่งหนึ่งไม่มี สิ่งหนึ่งไม่มี” ดังนี้. ทุกอย่างมิใช่ตัวตนหรือบุคคลในความหมายใดๆ แม้แต่จะกล่าวว่านรกสวรรค์ ก็ไม่มีหนทาง. ยิ่งกว่านั้นยังเรียกการเห็นถึงขนาดนี้ว่า **มัชฌิมาปฏิปทา** โดยแท้จริงอีกด้วย, (๑๖/๒๑/๔๓) เพราะไม่เอียงไปทางสัสสตทิฐิและอุจเฉททิฐิ แต่ประการใดเลย. ขอให้สังเกตให้เห็นว่า สัมมาทิฐิในภาษาคน นั้นพูดว่ามีตัวตน, ส่วนสัมมาทิฐิในภาษาธรรมหรือภาษาปฏิจาสมุปาทนนั้น ห้ามตัวตนไม่. แต่ก็เป็นสัมมาทิฐิในพุทธศาสนาด้วยกันทั้งนั้น. **ภาษาคน สำหรับสอนศีลธรรม แก่คนทั่วไป, ภาษาธรรม สำหรับสอนปรมัตถธรรม แก่ผู้มีสติในดวงตาแค่เล็กน้อย** สำหรับจะเป็นอริยสาวกต่อไปเท่านั้น. พระพุทธองค์ตรัสด้วย **ภาษา ๒ ภาษา** อยู่อย่างนี้เสมอ; และเรื่องปฏิจาสมุปาทนนี้ เป็นเรื่องปรมัตถธรรมอันสูงสุด, ไม่ใช่เรื่องศีลธรรม, ดังนั้นจึงไม่มีตัวตนสำหรับมาท่องเที่ยวเป็นชาติๆ จนปฏิจาสมุปาทนสายหนึ่งต้องกินเนื้อที่ หรือเวลาถึง ๓ ชาติเลย.

ในที่สุดนี้ ก็มาถึงปัญหาที่จะต้องทำการวิจารณ์ การสอน หรือการอธิบายปฏิจาสมุปาทนรอบหนึ่งถึง ๓ ชาติ ว่า **ทำการวิจารณ์ด้วยวัตถุประสงค์อะไร.**

การสอนปฏิจาสมุปาทนรอบเดียว กินเนื้อที่ ๓ ชาติ (ตามภาษาคน) นั้นเป็นที่เข้าใจตรงกันว่า **ออกมาจากคัมภีร์วิสุทธิมรรค ของพระพุทธโฆษาจารย์** โดยตรงบ้าง อย่างกำกวมบ้าง, เพราะเท่าที่มีหลักฐานอันเป็นลายลักษณ์อักษรปรากฏอยู่ ไม่มีคัมภีร์ไหนเก่าเท่าคัมภีร์วิสุทธิมรรค ที่อธิบายเช่นนั้น, ดังนั้นการวิจารณ์ของข้าพเจ้าจึงพุ่งไปยังคัมภีร์นั้น หรือผู้ที่เชื่อกันว่าเป็นผู้แต่งคัมภีร์นั้น, ดังที่ปรากฏอยู่ที่หน้า ๓๘๗ แห่งหนังสือเล่มนี้. แต่เมื่อกล่าวให้ถูกต้องแล้ว การวิจารณ์ไม่ใช่วิจารณ์พระพุทธโฆษาจารย์ เพราะปฏิจาสมุปาทนนี้ เป็นของพุทธศาสนา เป็นของพระพุทธเจ้า เราต้องช่วยกันมีไว้ศึกษาหรือปฏิบัติในลักษณะที่ถูกต้อง, คือมีประโยชน์; และเราไม่พอใจคำอธิบายของผู้ใด ที่เห็นว่าเขาอธิบายผิดไปจากความมุ่งหมายของพระพุทธเจ้า, ดังนั้นคำวิจารณ์ ก็มีใช้คำวิจารณ์อะไร เป็นเพียง การ

แสดงเหตุผลที่ขอให้ย้อนไปพิจารณาพระบาลีเดิม ๆ อันเกี่ยวกับปฏิจสมุพบาทนั้น
กันเสียใหม่, เพื่อทุกคนจะเป็นผู้รู้ได้เอง เห็นได้เอง ว่าเป็นอย่างไร โดยไม่ต้องเชื่อ
 ข้าพเจ้า หรือเชื่อใครให้ผิดหลักกาลามสูตร. การทำอะไรจงมุ่งไป ตามที่ตรัสห้ามไว้
 ในกาลามสูตรทั้ง ๑๐ ข้อนี้เป็นสิ่งที่ใช้ไม่ได้แน่. เราจะต้องใช้สิ่งที่ตรัสเรียกว่า
“ยถาภูตัมมปปัญา” ดังที่ตรัสไว้ในสูตรที่ ๘ มหาวรรค, อภิสมยสังยุตต์
 (๑๖/๑๔๔/๒๗๔) เป็นเครื่องมือตัดสินปัญหาเหล่านี้. สมมติว่า ถ้าข้าพเจ้าจะมุ่ง
 วิเคราะห์พระพุทโธษาจารย์จริงๆ แล้ว ข้าพเจ้าก็จะวิจารณ์ในแง่ว่า **คัมภีร์วิสุทธิมรรค**
ของพระพุทโธษาจารย์นั้น เป็นคัมภีร์ที่เพียงแต่เอาานิทานค่างๆ กับบทวิเคราะห์
ศัพท์ทางปริยัติ มาพอกหุ้มให้กับคัมภีร์วิมุตติมรรค, ซึ่งมีอยู่ก่อนแล้วเท่านั้นเอง.
 เรื่องมันจะไปกันใหญ่โต และเป็นการวิจารณ์กันจริงๆ. เดียวนี้ข้าพเจ้าต้องการ
 แต่เพียงจะถึงความสนใจของพวกเรา ที่รักพระพุทโธเจ้ามากกว่าผู้ใดมาสนใจใน
คำอธิบายเรื่องปฏิจสมุพบาท ที่พระองค์ได้ตรัสไว้อย่างมากมาย นั้นกันเสียใหม่,
 แม้มันจะยากลำบากเพียงไร ก็ล้วนแต่เป็น **สิ่งที่ต้องอุทิศยิ่งกว่าอุทิศ** เพื่อให้สิ่งที่
 ทรงประสงค์จะให้ เป็นประโยชน์แก่สรรพสัตว์ เป็นประโยชน์แก่สรรพสัตว์ได้จริง,
 ไม่ใช่ให้นอนเป็นหมันอยู่ดังเช่นในบัดนี้ ซึ่งดีแต่เพียงเอาไว้เถียงกันในลักษณะที่
 ไม่มีประโยชน์อะไรเกิดขึ้นมา. เมื่อคำอธิบายของพระพุทโธษาจารย์ไม่ประกอบ
 ด้วยเหตุผล ต่อการพิสูจน์ ตามหลักแห่งพระพุทโธวณะ ในสูตรทั้งหลายอันเป็น
 ปกรณ์ชั้นบาลีแล้ว ก็อาศัยกำลังใจจากกาลามสูตรเป็นต้น นั่นเอง ที่ไม่ใช่ที่พุทธทาส
 จะจัดไม่ซึ้งพุทโธษาจารย์ไปตามสติกำลัง. แม้จะเป็นที่แถมสรรพของผู้ใด ก็ยังมี
 ปิฎิปราโมทย์ ในการกระทำของตนเป็นอย่างยิ่ง, เพื่อว่าความถูกต้องจะเข้ามาสู่
 วงการศึกษาเรื่องปฏิจสมุพบาท อันเป็นเรื่องหัวใจของพุทธศาสนา กันเสียที ดังบาลี
 สังคิตยทุกัง ทิยมาไวให้เห็น ในตอนขั้นตอนของคำชี้แจงนี้แล้ว.

พุทธทาส อินทปัญโญ

สวนโมกขพลาราม ไชยา

๓๐ กันยายน ๒๕๑๔